

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДС/ВМ 05/4-02 бр.946/1-XV/ I 13
1.6.2017. године

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду на својој XI редовној седници, одржаној 1.6.2017. године – на основу чл. 231. став 1. алинеја 15. и 16. и члана 278. Статута Факултета, прихватило је Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: ПАРТИЗАНСКИ ПОКРЕТ У СРБИЈИ 1941–1944. ГОДИНЕ, докторанда Немање Девића.

За ментора је одређена проф. др Мира Радојевић.

Доставити:

1x Универзитету у Београду
1x Стручном сараднику за
докторске дисертације
1x Шефу Одсека за правне послове
1x Архиви

ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА

Проф. др Данијел Синани

Факултет <u>Филозофски</u>	УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
04/1-2 бр. 6/267	
1.06.2017.	
(број захтева)	Веће научних области друштвено-хуманистичких наука
(датум)	(Назив већа научних области коме се захтев упућује)

З А Х Т Е В
за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Партизански покрет у Србији 1941–1944. године

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ Историја Југославије

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Немања (Жељко) Девећ

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо образовање:

Филозофски факултет, Београд

Година дипломирања: 2013.

Назив мастер рада кандидата:

Смедеревски округ 1938–1946.

Назив факултета на коме је мастер рад одбрањена:

Филозофски факултет, Београд

Година одбране мастер рада: 2014.

Обавештавамо вас да је

Наставно-научно веће

на седници одржаној

1.06.2017.

размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

	В.Д.ДЕКАНА
	<u>Проф. др Данијел Синани</u>

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата Немању Девића

Име и презиме ментора: Мира Радојевић

Звање: ванредни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. *Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд 2007, стр. 436

2. *Милан Грол*, Београд 2014, стр. 321

3. „Драгиша Васић и Совјетска Русија”, *Зборник Матице српске за историју*, 92, Нови Сад 2015, стр. 77–91.

4. „Die Oktoberrevolution in der jugoslawischen (serbischen) Historiografie”, *Arbeit bewegung geschichte, Zeitschrift für historische studien*, 2017/I, 81–100.

5. „Пред избором: српска политичка емиграција на крају Другог светског рата”, *Војно-историјски гласник*, бр. 2/2016, стр. 156–181

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, AHCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, ANCI и SCIE листе, као и ERIH листу, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

В) У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односне дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовању редовног професора за ментора.

В. Д. ДЕКАНА ФАКУЛТЕТА

Датум _____

М.П.

проф. др Данијел Синани

ПРЕДЛОГ ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Партизански покрет у Србији 1941–1944. године

ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА:

На тему Другог светског рата и партизанског покрета у Србији постоји богата литература. Према постојећим истраживањима, само до 1989. године на ову тему објављено је 8.997 књига и чланака у научним часописима. Иако је наредних година, услед распада Југославије и промене политичког система, научно интересовање за партизански покрет опадало, број наслова који обрађују ову тематику до наших дана је додатно увећан. Заокружене годишњице, попут оне из 2015. године (обележавање 70-годишњице победе над фашизмом), које истовремено приказују и историјску дистанцу, прилика су да се анализирају резултати и донети историографије у претходним деценијама, али и да се историчари покрену на размишљање које су теме до краја истражене, а о којима још увек, у недостатку целовитих истраживања, постоје контроверзе или празнине у историјском знању.

Постојећа дела дала су научна тумачења о општијим питањима о партизанском покрету и револуцији, њиховој суштини и циљевима борбе, идеологији и пракси. Многа питања, међутим, још увек чекају опширнија истраживања и преиспитивања. Какав је био састав партизанских одреда 1941. и ко су заправо били људи који су их на терену предводили? Како су били наоружани и опремљени и у каквим су условима као такви морали да се боре? Која је била улога команданта, а која политичког комесара у одреду и какав је био њихов међусобни однос? Који је биланс грађанског рата 1941. и колико је жртава овај сукоб изазвао до краја окупације? Који је заиста обим револуционарног терора у првој ратној години? Изостала је и шира научна расправа о томе шта представљају термини попут *слободна територија*, *грађански* или *народноослободилачки рат* и, с тим у вези, *револуција* и *контрареволуција*. Посебно неистражене теме су и активности партизанског покрета у Србији 1942–1943, улога КПЈ у профилисању и руковођењу Народноослободилачком борбом, војни губици партизанског покрета у Србији и стварне

размере репресије над партизанским присталицама у унутрашњости и провинцији. Каква је дисциплина владала у партизанским одредима у Србији и колико су овдашње бригаде допринеле коначној победи у грађанском рату или пак учествовале у завршним борбама за ослобођење? Коначно, да ли знамо и ко су били ти људи који су попуњавали партизанске одреде у Пустој Реци или Шумадији 1941. године и каквим су идејама били вођени? Постављајући само нека од важних питања, стичемо утисак да и поред све постојеће литературе у историјском знању немамо потпуну представу о партизанском покрету, поготово онда када додирнемо неке проблеме који излазе из поља војне историје. Колико су пак ове теме раније биле присутне и доминантне у научним радовима, уз апологију револуционарног руководства – све до 1980-их година, толико се у новијим истраживањима потенцира тема револуционарног насиља, где се оно, уистину присутно, не анализира кроз призму грађанског рата и његових последица, већ посматра искључиво последично.

Предмет нашег истраживања јесте партизански покрет у Србији 1941–1944. године. Предложена тема чини саставни део историје Другог светског рата у Југославији и улоге Народноослободилачког покрета у њему. Предлажући је, дужни смо да прво образложимо три сегмента: временски оквир који ћемо проучавати, територију која ће бити обухваћена истраживањима и шта подразумевамо под термином „партизански покрет“.

Предложеним термином „партизански покрет“ обухватили бисмо и јединице и позадину свих оних војно-политичких снага које су пре октобра 1944. представљале темељ и претходницу стварања Народноослободилачке војске Југославије. Предмет истраживања био би најпре усмерен на проучавање настанка покрета, затим успостављање слободне територије у Србији, њено уређење и узроке које су довели до њеног пада 1941; затим би анализирали токове герилске борбе у унутрашњости Србије и услове илегалне борбе у Београду и другим окупираним градовима; поновно нарастање покрета у измењеним геополитичким околностима од јесени 1943. до победе у грађанском рату и ослобођењу земље од окупатора. Свака од тих тема отвара и по неколико нових, о чему ће више бити речи у структури рада.

Комунистичка партија Југославије је 1941. годину дочекала са дугим искуством илегалног рада, са партијским ћелијама које су покривале највећи део земље и чланством које је беспоговорно извршавало наређења и спроводило „партијску линију“; она је била

спремна да опстане и у најтежим условима окупације. Руководиће језгро КПЈ чинили су професионални револуционари. Ни прихватање народноослободилачке стратегије није значило њено одрицање од револуционарног програма, па је један од главних задатака овог рада да, поред већ раније постављених, одгонетне и суштинско питање: на који начин је наизглед маргинална политичка снага 1941. прерасла у водећу и победничку 1944.

Потребно је истражити и све рукавце у токовима политике коју је КПЈ водила у Србији од предратних година до јула 1941, конкретније период заокрета – од перцепције рата као империјалистичког до усвајања народноослободилачке тактике. Партизански одреди су током лета 1941. вршили прве нападе на немачке снаге и жандармеријске станице, након чега ће у кратком временском периоду истиснути све ове снаге са широке територије у западној Србији. У сарадњи са четничким јединицама, ослободиће низ вароши, укључујући и административне центре Чачак и Ужице, док ће Ваљево, Шабац и Краљево бити под лугом четничко-партизанском опсадом. Средишња тема овог истраживања за 1941. јесте настанак и уређење слободне територије, живот у њој и слом пред налетима окупаторских снага, који се временски подудара и са отпочињањем грађанског рата. Ове догађаје приказаћемо уз поглед са све три стране, али посебан акценат стављамо на тумачење извора, докумената произишлих из рада партијских форума и партизанских одреда. Притом, цитираћемо закључак Бранка Петрановића да „пажњи опште историје не би смеле да измакну оне појаве регионалног и локалног значаја без чијег се уочавања и утврђивања оне не би до краја разумеле или објективно приказале“, па ћемо настојати да све процесе и појаве које су пратиле токове револуције у Србији прикажемо у сваком региону, са свим њиховим особеностима.

Хронолошки оквир овог истраживања обухвата раздобље од априла 1941. до октобра 1944. године, од почетка до краја окупације Србије. Од отпочињања оружане акције и покретања масовног устанка, партизански покрет је пролазио кроз више развојних фаза, бележио је успоне и падове, да би до јесени 1944. биле формиране нове јединице које су овладале тереном и, попуњене мобилизацијом доцније учествовале у борбама на Сремском фронту. Октобар 1944. је време када, после ослобођења Београда и других већих градова, ратовање улази у другу фазу и бива измештено ван граница Србије. Зато је узет и за крајњу, посве логичну граничну тачку овог истраживања.

Просторно, истраживање углавном обухвата немачку и бугарску ратну окупациону зону са околним формираним децембра 1941: Београд, Ваљево, Шабац, Ужице, Краљево, Крагујевац, Ивањица, Косовска Митровица, Јагодина, Крушевац, Лесковац, Ниш, Зајечар, Пожаревац. Иако се наизглед ради о компактној територији, устанак ни овде није покренут једновременно нити се одвијао истом динамиком; ово подручје објединило је различите менталитете и искуства и настојаћемо да те процесе прикажемо у свој њиховој сложености. Тамо где је то могуће, направили бисмо и паралеле са развојем устанка и акцијама у Банату, Срему и на Косову и Метохији, како би, иако се радило о крајевима који су 1941. након окупације и разбијања државе били придружени НДХ, односно Великој Албанији, приказали и особености устанка и рата у другим деловима данашње Републике Србије.

ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА:

Наш истраживачки циљ је проширење постојећих знања о Другом светском рату у Србији. Како смо већ навели, од завршетка Другог светског рата до распада Југославије, дакле од почетка до краја једне историјске епохе, Народноослободилачки рат је представљао доминантну тему у радовима домаћих историчара. Први радови о партизанском покрету, у којима је граница између научности и публицистике често танка, настају већ раних 1950-их година. Јован Марјановић прву синтезу о Народноослободилачком рату и револуцији у Југославији објављује 1956, док улогу Србије у тим истим процесима представља у монографији 1964. Поједине сегменте тих година додатно разрађују у својим докторским дисертацијама и Димитрије Кулић, Душан Живковић и други. Пошто је обележена и двадесетогодишњица устанка, монографије, синтезе и чланци на ову тему објављују се све чешће. Први озбиљнији научни скуп о НОП-у у Србији организован је 1971, а последњи, посвећен 50-годишњици устанка, 1991. године. Након већине ових скупова штампани су и зборници радова, који нам показују како се сазнајна вредност историографије мењала из године у годину, а уз то све више досезао и критички поглед на изворе и теме. После разбијања Југославије нагло је опадало интересовање за проучавање НОБ-а, па се о томе надаље углавном бринуо Савез удружења бораца НОР-а (СУБНОР) Србије.

Од 1960-их година, после објављивања посебног методолошког упутства ауторима, нарочито је богата публицистичка литература. Готово свака општина имала је после две деценије своју хронику НОР-а, штапану у високом тиражу, чији је издавач углавном локални био Савез бораца, а рецензент неко од вођа устанка из тог краја. Те хронике доносе данас тешко проверљиве закључке, поготово када имамо у виду то да су у великој већини писане без научног апарата, али без сумње садрже и детаље „са терена“ који обогаћују рад историчара заснован на архивским изворима.

Свим овим истраживањима придружујемо и сопствено. Један од првих циљева је сабирање, вредновање и критички осврт на досадашњу историјску продукцију. Притом, до праве ревалоризације резултата у историографији не би требало да долази услед генерацијске смене или друштвеног преображаја, већ кроз природно кретање науке, откривање нових архивских фондова или поновно, критичко ишчитавање већ објављених докумената. Када се тај посао заврши, предстоји попуњавање белина које постоје у историографији.

Кроз комбиновање хронолошког и проблемског начина излагања, циљ је да се прикаже деловање партизанског покрета на тлу Србије у континуитету током 1941–1944, негде са мање а негде са више иницијативе. То је посебно важно за период од 1942. до средине 1944, који је у историографији, бар што се партизанског покрета тиче, готово непознаница. Потребно је детаљније истражити и све сукобе на терену пре отпочињања грађанског рата 31. октобра/1. новембра 1941, као и улоге КПЈ у његовом подстицању. Ништа мање није значајно и расветљавање околности повлачења 1. шумадијске и 1. јужноморавске партизанске бригаде у Санџак у јесен 1943. Потом, важно је да се прецизније и изворно заснованије прикажу и димензије страдања партизана и њихових присталица у Србији у ратном периоду, што ће уједно означити и одавање поште жртвама и спречавање манипулација бројкама. То је посебно важно за цивилне жртве, које никада нису уистину разврстане по својој припадности, већ су збирно биле означене магловитом категоријом „жртве фашистичког терора“.

На основу анализе партизанске штампе и пропаганде настојимо да прикажемо и какав су однос ове снаге имале према окупатору, а какав према „унутрашњем непријатељу“ у грађанском рату и каква је била пракса када су интензивиране борбе на терену. Уз сумирање општепознатих података из војне историје, потрудићемо се да дамо

одговор колико су партизанске јединице из Србије дале допринос слому ривалског покрета, коначном ослобођењу од окупатора и извођењу револуције, која је по многим тумачењима била аутентична. Ово су само неке од тема о којима постојећа историографска продукција није дала заокружене одговоре или је пак о њима изостала шири научна расправа. За те оцене биће потребно опсежно истраживање и укрштање сазнања из извора различите провинијенције. Крајњи циљ овог истраживања био би приказивање партизанског покрета у свој његовој сложености, у времену у којем је деловао: који идеали и убеђења су водили његове припаднике, какав је био његов војни и политички ангажман и који учинак и резултат и током 1941, али и током завршних борби за ослобођење земље 1944.

ОСНОВНЕ ХИПОТЕЗЕ

На основу досадашњег истраживања, у овом раду намећу се следеће хипотезе:

—КПЈ је окупацију земље дочекала спремна да илегално делује и да се прилагођава новонасталим околностима. Иако наизглед пасивни, њени чланови и активисти су се у првим месецима окупације наоружали и припремили за политичку акцију и ослободилачку борбу, која је наступила нападом Немачке на СССР 22. јуна 1941.

—Први партизански одреди у Србији настају у јулу 1941. Предводили су их професионални револуционари, од којих су неки (Сретен Жујовић, Благоје Нешковић, Бранко Крсмановић, Милан Благојевић, Жикица Јовановић, Коча Поповић) имали и ратна искуства из Шпанског грађанског рата. Одсуство официра и већег броја војних лица у партизанским редовима одразило се пак на проблеме у командовању и губитке у првим већим операцијама у устанку.

—Стратегија КПЈ у зениту устанка била је да прикрије улогу партије у руковођењу борбом, како би под свој барјак привукла и родољубе који нису били комунисти. У регрутовању људства на терену, велики утицај имао је пакт КПЈ са локалним вођама Народне сељачке странке и земљорадничке левице, које су и пре рата генерисале незадовољство сељачких маса.

–Варошима које су партизански одреди самостално ослободили 1941. претходно су управљали органи колаборације, жандарми и одреди генерала Недића. Среска места отета од Немаца, као и она која су се нашла под опсадом, ослобођена су у заједничким четничко-партизанским дејствима.

–У западној Србији, где ће се формирати и слободна територија под контролом партизанских одреда, ове снаге постаће доминантне на терену. У њима ће, без обзира на чињеницу да су били попуњени сељацима различитих идеолошких убеђења, КПЈ уз помоћ политичких комесара, који су некада имали последњу реч у одреду, успети да спроведе „партијску линију“ и тако усмери и читав ток борбе.

–Убивствима не само жандарма и државних чиновника, већ и богатијих сељака на целој територији Србије, односно започињања класног обрачуна још у лето и рану јесен 1941. године, комунисти сnose свој део одговорности за избијање грађанског рата у Србији знатно пре 31. октобра 1941.

–Краљевина Југославија и њен друштвени поредак постали су неприхватљив оквир за комунисте већ од прве ратне године и зато је вођство партизанског покрета израдило сопствени концепт за изградњу и уређење слободне територије, са новим судовима и новим, револуционарним органима власти.

–После пада партизанске слободне територије у западној Србији, ново жариште устанка створено је у Топлици и на југу Србије. Тако, и после повлачења вођства и главнине снага у италијанску окупациону зону, покрет је наставио да делује у континуитету.

–Партизански одреди су се упркос свим тешкоћама одржали у Србији и у зиму 1941/1942. и деловали у континуитету све до ослобођења од окупатора, посебно ојачавши после промене савезничке политике на Балкану.

–У односу на око 2.200 чланова КПЈ, колико их је било пред устанак у Србији 1941, крајем 1942. године преостало их је мање од 500. Они су чинили кичму партизанског покрета у периоду који је следио.

–После повлачења ЦК КПЈ и Врховног штаба партизанских одреда у Босну, руковођење свим одредима у Србији преузео је Покрајински комитет КПЈ на челу са Благојем Нешковићем. У том смислу, командант Главног штаба партизанских одреда у Србији постао је извршилац директива ПК КПЈ на челу са Нешковићем.

–Партизански покрет у Србији осетно је појачао активности у јесен 1943, када се, паралелно са променом савезничке политике на Балкану, стварају и прве бригаде на овом простору.

–Одлука партијског руководства о повлачењу 1. шумадијске и 1. јужноморавске бригаде у Санџак, а које су раније чиниле окосницу борбе у централној Србији, била је тежак ударац за покрет, чиме је онемогућен и подухват да се Србија ослобађа изнутра, сопственим снагама. Пошто су ове бригаде тешко пострадале одмах по доласку у Санџак и изгубиле преко 400 бораца, уследио је и дужи застој у деловању партизанских одреда у Шумадији.

–Поред познатих престоничких интелектуалаца, партизански покрет задобијао је временом све ширу подршку и варошке и сеоске елите у унутрашњости Србије. Одреди и бригаде били су претежно испуњени сељацима, али је у позадини био ангажован, супротно увреженим мишљењима која постоје на ту тему, и већи број свештеника и учитеља. Такође, није била реткост да се уз партизане сврставају и богатија села и домаћинства.

–Најпре у пропаганди, а потом и у пракси, органи колаборације и ривалске ЈВуО су помагаче и симпатизере Народноослободилачког покрета означили као „комунисте“, а у сукоб са њима кренули су као у искорењивање јереси. Грађански рат је у појединим крајевима вођен и до истребљења противника, што, у случају страдања партизана, најречитије говоре примери из села Друговца и Вранића.

–Постојеће, општеприхваћене бројке које се тичу укупног броја жртава Другог светског рата, али и партизанског покрета, склоне су променама. Главни ривалски покрет НОП-а, Равногорски покрет, усмртио је у Србији између 5.000 и 6.000 цивила, углавном због сарадње са партизанима. Број настрадалих припадника партизанских одреда и НОВЈ из Србије износи 66-70.000 људи. У томе треба тражити и корене за потоње одмазде и злочине револуционарних власти 1944/1945.

–У ишчекивању победе Црвене армије на Источном фронту и скоријег завршетка рата, комунисти на терену појачавају тзв. превентивни терор. Иако у Србији није забележена појава тзв. левих скретања као у Црној Гори и Херцеговини, истраживања говоре о око 2.000 цивила убијених на овом подручју пре октобра 1944. Највећи број убистава цивила од партизанских снага забележен је у 1941. години – изнад 800 њих.

—У последњој години грађанског рата у Србији, два ривласка покрета, партизански и равнороски, изоштрили су слику да ће, пре или касније, уследити слом Немачке и окупаторских снага и да зато њима предстоји одлучујућа борба на терену.

—Србија, као најмногољуднија земља Југославије и упориште ројалиста, имала је посебну важност у плановима вођства партизанског покрета. Стога, већина њихових акција у Србији пре октобра 1944. била је усмерена против снага ЈВуО.

МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА:

Истраживање теме као што је партизански покрет на територији целе Србије (14 округа у немачкој и бугарској окупационој зони), у широком временском интервалу од 1941. до 1944. године, изискује проучавање грађе настале кроз рад партије и партизанских јединица, расуте у већем броју архива, а затим и класификацију и научну анализу бројне литературе и мемоарских извора који омогућавају да се попуне све белине у историјском знању.

Највећи део архивске грађе неопходне за предложену тему похрањен је у Архиву Србије (у Железнику), где се по значају посебно истиче грађа ПК КПЈ за Србију и Главног штаба НОВ и ПОЈ Србије. Ништа мање, међутим, нису значајни ни документи произишли из рада окружних комитета партије, који нам откривају све тешкоће са којима су се они носили на терену 1942–1944. У овом архиву, поред осталих фондова, чува се и грађа Безбедносно-информативне агенције, тек од недавно доступна истраживачима, а која садржи бројне елаборате о партијским организацијама и оригинална документа о активностима комуниста, заплењена углавном из полицијских архива, као и грађа појединих министарстава владе Милана Недића која такође пружа слику о партизанском покрету из перспективе снага колаборације. Преостали документи из ЦК КПЈ и ПК КПЈ чувају се делом у овом, а делом и у Архиву Југославије. Можда је најначајнији фонд из Архива Југославије за овај рад још увек недовољно искоришћена Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, на основу које најпрецизније утврђујемо број цивила, присталица и помагача партизанског покрета који су настрадали од окупационих или других формација у грађанском рату. У ова два архива похрањена су

и сећања (лични фондови) неких од вођа устанка и руководиоца КПЈ и партизанског покрета у Србији: Душана Петровића Шанета, Петра Стамболића, Павла Јакшића и др.

Грађа немачке обавештајне службе (БДС), која се налази у Историјском архиву Београда, најзначајнија је да схватимо поглед немачких установа на устаничке и антифашистичке покрете. У истом архиву истражујемо и грађу Специјалне полиције, која поред низа досијеа нуди и све сачуване записнике са салушања комуниста; овде су, као легати, сачуване и белешке неких од вођа револуционарног покрета, попут Благоја Нешковића, Драгослава Драже Марковића, Константина Коче Поповића, Славка Зечевића и др.

У Војном архиву се налази сва грађа зараћених војних формација: немачких окупационих јединица, а затим и документа владе Милана Недића и њене оружане силе, од којих су нам најважнији месечни извештаји које су начелници или окружни команданти Српске државне страже (СДС) прослеђивали начелнику Службе државне безбедности, што представља незаобилазни материјал при утврђивању ратне динамике. Док Архив Србије чува документа о политичком раду КПЈ, дотле се у Војном архиву могу наћи преостали (често оскудни) документи партизанских одреда и бригада из Србије. За ово истраживање неопходно је прегледати и документе Врховног штаба НОВ и ПОЈ, који је, иако ван Србије, одржавао преписку са овдашњим партизанским вођством и давао му инструкције и усмерења. Коначно, фонд под називом Четничка архива отвара нам и ову перспективу, начин на који су главни ривали комуниста у грађанском рату уопште гледали на њих и своје надређене извештавали о борбама које су водили. У неколико локалних архива и музеја допуњавамо наведене фондове: у Ужицу се чува збирка штампе ("Вести" и билтени Главног штаба и других јединица) из Ужичке републике 1941, у Аранђеловцу збирка грађе ОК КПЈ Аранђеловац 1942-1944, док у Чачку постоји читав фонд необјављених ратних дневника из НОБ-а. Истраживање у Историјском архиву у Шапцу доводи нас до пречице, будући да се копије грађе произишле из рада свих установа и зараћених формација налазе на једном месту. Уз то, у сваком од локалних архива где се већ налазе корисни фондови за овај рад, истраживаћемо и мемоарску грађу о НОБ, која постоји у сваком архиву и чува лична сведочанства на ратне догађаје.

Користићемо и друге објављене изворе, међу којима посебно истичемо следеће: *Логор Бањица, логораши, књиге заточеника Концентрационог логора Београд–Бањица*

1941–1944, I–II, приредиле Евица Мицковић, Милена Радојичић, Београд 2009, која нам пружа слику о партизанима и њиховим сарадницима-сужњима овог логора, а затим и оне који приказују одређене теме у целини, а о којима говоре и сами њихови наслови: *Драгољуб М. Михаиловић, Рат и мир Генерала. Изабрани ратни списи I–II*, приредили Милан Весовић, Коста Николић, Бојан Димитријевић, Београд 1998; *Срби у ратном дневнику Вермахта*, приредио Никола Живковић, Београд 2005; Бранко Петрановић, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941–1945. Документи и материјали*, Београд 1996. Сабрани документи о неким регионима, углавном из квислиншких установа, донекле нам олакшавају посао у истраживању појава и збивања унутар њих. То су: *Извештаји Команде српске државне страже за округ моравски 1941–1944*, приредили Добривоје Јовановић, Дејан Танић, Јагодина 2001; *Извештаји Недићевих органа власти у округу моравском 1941–1944*, приредили Добривоје Јовановић, Дејан Танић, Јагодина 2005; *Извештаји Недићеве администрације и СДС за округ Зајечарски*, приредио Божидар Благојевић, Неготин-Зајечар 2007; *Извештаји и наредбе партизанских јединица о ослобођењу источне Србије 1944*, приредио Божидар Благојевић, Неготин 2010; *Источна Србија у рату и револуцији 1941–1945*, књиге I–III, приредио Милан Борковић, Зајечар 1981.

Незаобилазан за ову врсту истраживања је и *Зборник докумената и података о Народно-ослободилачком рату народа и народности Југославије*, и то првенствено његов први том, у којем су објављена документа командујућих органа и партијских форума у Србији. О проблемима који се пак јављају при анализи садржаја које нуди Зборник говори и књига *О приступу прошлости, пример једног историјског извора* (приредили Мирослав Перишић, Боро Мајданац, Београд 2010) која кроз овај пример говори о објективности објављених извора током 1960-их и 1970-их година.

Мемоарски записи нису и историја сама, већ лично виђење историје, „историја у једнини“ о којој истакнути појединци пишу. Уз сав критички приступ и према њима, они нам пружају занимљиве погледе учесника рата који, у недостатку живих очевидаца, обогаћују или допуњују сваки суд изнет у документима. Од партизанских првобораца који су уносили другачије погледе унутар једнообразног, издвајамо публикована сећања Љубодрага Ђурића, Павла Јакшића и Милована Ђиласа. Од истакнутих партизанских команданата и руководиоца Народноослободилачког покрета користимо и мемоаре Светозара Вукмановића Темпа, Пека Дапчевића, Владимира Дедијера и Драгојла Дудића

(њихове дневничке записе за 1941), Владе Зечевића, Моме Марковића, Митре Митровић, Гојка Николиша, Коче Поповића, Родољуба Чолаковића. Поред Митре Митровић, читљиве су и корисне и исповести мање познатих партизанки Кике Дамњановић Марковић и Вере Црвенчанин. Добрица Ћосић, и сам неко време комесар Расинског партизанског одреда, даје уверљиве књижевне портрете неких историјских личности из његовог Поморавља који су настрадали борећи се у партизанском покрету. Ништа мање важни су и записи двојице „отпадника“ од комуниста, који су рат провели у супротстављеном им Равногорском покрету – то су бивши топлички партизан Милош Младеновић и његова сећања објављена у књизи *Лажни идоли и варљиви идеали* и социјалиста, учесник Вуковарског конгреса Живко Топаловић са књигом *Како су комунисти дограбили власт у Југославији*. Обе књиге објавили су у емиграцији у Лондону 1960-их година.

Партизански покрет у Србији 1941-1944. је тема која није била сувише присутна за стране историчаре и истраживаче, али је зато потребно, само од домаћих аутора, користити и анализирати не мање од 150 монографија које се тичу различитих аспеката НОБ-а. Ако у овом прегледу изузмемо локалне и регионалне хронике и хронологије НОП-а и фокусирамо се на критичку историографију, у првом плану су радови о главним токовима Другог светског рата и, уједно, развоја партизанског покрета у Србији, а који долазе из пера Бранка Петрановића: *Историографија и револуција* (1984), *Револуције и покрети отпора у Европи 1939-1945* (1985), *Србија у Другом светском рату 1939–1945* (1992). Објављени средином 1980-их година, они суштински мењају перцепцију догађаја и учесника рата у Југославији. Новијег датума (2008), дакле уз коришћење неких новијих извора и литературе, али са суштински сличним закључцима, јесте и монографија Стевана К. Павловића *Хитлеров нови антипоредак, Други светски рат у Југославији*.

У време социјалистичке Југославије о партизанима настају и драгоцени радови Венцеслава Глишића, који се, упркос одређеном утицају доба у којем је писао, заснивају претежно на истраживању архивске грађе. За стварање опште слике о партизанском покрету у Србији значајни су следећи Глишићеви наслови: *Мирко Томић, биографија* (у коауторству са Надеждом Јовановић, 1974) *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941–1945* (1975), *Ужичка република* (1986), *Руковођење народноослободилачком борбом у Србији* (у коауторству са Гојком Миљанићем, 1994). Одмах уз Глишића, иако другачијег

тематског усмерења, пажњу привлачи и опус Косте Николића, који о партизанима исцрпно говори у деловима својих књига, у издању Института за савремену историју: *Страх и нада у Србији 1941–1944, свакодневни живот под окупацијом* (2002), *Савезници и покрети отпора у Југославији* (2009), *Србија у Титовој Југославији (1941–1980)* из 2011, *Мит о партизанском југословенству* (2015).

У првом реду, консултујемо магистарске радове и докторске дисертације историчара који су се бавили неким питањима из тзв. НОБ-а, а који су доцније преточени у монографије: Димитрије Кулић, *Народноослободилачки одбори и судови у Србији*, (Београд 1964), Душан Живковић, *Постанак и развој народне власти у Југославији 1941–1942* (Београд 1969), Јован Вукотић, *Стварање и уређење слободних територија у НОР-у*, (Београд 1980). Поједине монографије детаљно обрађују неке уже сегменте, који се тичу и партизанског покрета у Србији. Наводимо неке од важнијих: Јован Марјановић, *Србија у Народноослободилачкој борби*, Београд 1964; Милан Борковић, *СКОЈ и омладински покрет у Србији*, Београд 1970; Перо Морача, *Карактер и основне специфичности социјалистичке револуције 1941–1945*, Београд 1975; Перо Морача, *Народноослободилачка борба Југославије 1941–1945*, Београд 1975; Митар Ђуришић, *Партизански одреди у Србији 1941*, Београд 1982. Иако апологети револуције и оних бораца који су је на својим плећима носили, ови аутори истраживачу спремном да и њихове радове критички тумачи, пружају низ корисних података и наводе га на постављање нових питања. Њима свакако треба придружити и волуминозни *Ослободилачки рат народа Југославије* из 1963, плод рада више историчара и истраживача, уз помоћ ког можемо понајбоље сачинити хронологију борбе и деловања партизанских одреда у Србији.

Списку основне литературе придружујемо и књиге о логорима, у којима је доста простора посвећено управо страдању партизана и комуниста. Ту, поред већ наведене новије књиге о Бањичком логору, издвајамо следеће наслове: Сима Беговић, *Логор Бањица 1941–1944*, Београд 1989; Томислав Жугић, Миодраг Милић, *Југословени у концентрационом логору Аушвиц 1941–1945*, Београд 1989; Милан Кољанин, *Немачки логор на београдском Сајмишту 1941–1944*, Београд 1992; Мирослав Миловановић, *Логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељања на Бубњу*, Београд 1983; Предраг Пејић, *Срби у Маутхаузену*, Београд 1998; Маја Николова, *Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци 1942–1944*, Београд 2010. Овој групи наслова дефинитивно

припада књига Бранислава Божовића *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, чије се ново и допуњено издање појавило 2016. године. У ове књиге о страдањима придружујемо и два новија, свеобухватна истраживања о трагичним догађањима у Крагујевцу и Краљеву у јесен 1941: Станиша Бркић, *Име и број, крагујевачка трагедија 1941* (Крагујевац 2007) и Силвија Крејаковић, *Идентитети жртава стрељаних у Краљеву октобра 1941* (Београд 2013). На крају прошлог и у првој деценији овог века нова генерација историчара је отварала и нове теме. У тротомном делу *Историја Равногорског покрета*, проистеклом из докторске дисертације одбрањене на Филозофском факултету 1998, Коста Николић до детаља реконструише и објашњава улогу овог покрета и ЈВуО, у многим питањима се дотичући, претежно из равногорске визуре, партизана и њихових активности у Србији. Исте године и Бојан Б. Димитријевић објављује пионирско истраживање усмерено на једно уже подручје: *Ваљевски равнаторци, Југословенска војска у отаџбини у ваљевском крају 1941–1945*. Рекли бисмо да ова двојица историчара започињу реинтерпретацију улоге не само Равногорског покрета, већ и у целости Другог светског рата у Србији. Њиховим историографским полазиштима се придружују и Горан Давидовић и Милош Тимотијевић, који у периоду 2002–2004. објављују исцрпна истраживања из грађанског рата у чачанском крају, тротомну књигу *Затамњена прошлост, историја равнотораца чачанског краја*. Нашу пажњу привлачи и читава полемика настала око ових књига, која је уједно била и речито сведочанство колико је друштво сазрело да се суочи са дуго потискиваним чињеницама из рата окончаног шест деценија раније. О томе говори и рад полемичког карактера, у издању чачанског СУБНОР-а *Затамњена истина* из 2006, а који су потписали бивши партизани Радисав Недовић и Пантелија М. Васовић.

Скренули бисмо пажњу и на три новија наслова која говоре о неким мање познатим сегментима партизанске борбе: Иван Матовић, *Верни отаџбини и позиву, активне старешине Југословенске војске на антифашистичким фронтовима*, Београд 2004; Раде Ристановић, *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941-1942*, Београд 2013; Милан Радановић, *Казна и злочин, снаге колаборације у Србији*, Београд 2016. Посебно истичемо Ристановићево идеолошки растерећено истраживање, које нам је на неки начин показатељ како усмеравати и сопствено, уз приказивање главних токова и мање истражених проблема из рата и револуције, а уз мање инсистирања на детаљима из „микроисторије“, који ову тему могу учинити безобалним океаном.

Из рада Бојана Б. Димитријевића *Војска Недићеве Србије, оружане снаге српске владе 1941–1945* (Београд 2011) добијамо, између осталог, и слику односа овог покрета према партизанима током грађанског рата у Србији. Њега допуњује и монографија *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944*, коју је, уз допринос више историчара, приредио Александар Стојановић 2015. Теме обрађене у овој књизи казују много о пропаганди Недићеве владе према комунистима и тако добијамо читаву слику партизана, како их виде Недићеве структуре и представници оружане силе. Да би заокружили слику коју нам постојећа литература даје о улози штампе и пропаганде у Другом светском рату у Србији, овом списку треба придодати и раније објављена дела Милана Б. Матића *Равногорска идеја у штампи и пропаганди 1941–1944* (Београд 1995), на основу које реконструишемо исту ту слику коју су према својим противницима формирали припадници ЈВуО. Са доста опрезнијим закључцима и избором чланака, али уз прецизно навођење података о свим листовима које су илегално издавали и растурали партизански одреди, јесте и монографија *Партизанска штампа у Србији 1941–1944*, која је објављена 1993. године.

Наведеним делима можемо придружити и низ значајних чланака објављених у научним часописима, а који додатно употпуњују „историографске белине“; они долазе из пера Драгана Алексића, Милета Бјелајца, Љубодрага Димића, Николе Живковића, Жарка Јовановића, Милана Кољанина, Милана Терзића, Алексеја Тимофејева и других. Скрећемо пажњу и на необјављене докторске дисертације, одбрањене на Катедри за историју Југославије на Филозофском факултету у Београду, а који су нам од велике помоћи за комплетирање сложеног ратног мозаика: Мирјана Зорић, *Србија у плановима вођства партизанског покрета 1941-1944*; Драган Цветковић, *Губици партизанског покрета са територије Југославије 1941-1945*, Љубинка Шкодрић, *Положај жене у окупираној Србији 1941-1944*. Изузев дисертације М. Зорић, сви ови радови одбрањени су током 2015–2016. године.

КОМПОЗИЦИЈА РАДА

На основу досадашњих истраживања и сазнања, предложену тему изложили бисмо вођени хронолошко-тематским приступом. Она би се састојала из следећих целина:

предговор, увод, три поглавља, закључак, списак скраћеница, списак коришћених извора и литературе.

Предговор би представљао, поред навођења свих проблема којима се рад бави, и критичко вредновање досадашње историографске продукције и расправу око основних термина који дефинишу период Другог светског рата у Србији. Увод, који се на тај текст наставља, приказао би улогу КПЈ у Србији и њену политику у предратним годинама.

Прво поглавље, насловљено са *Комунистичка партија Југославије и партизански одреди у устанку у Србији 1941*, бави се најпре улогом КПЈ у првим месецима окупације и њеном потоњем припремању оружане акције у Србији. Такође, ова целина обухватила би и питање стварања партизанских одреда, њиховог састава и наоружања, као и питање партизанских вођа, њихове хијерархијске организације, односа између команданата и политичких комесара. Ово поглавље сеже све до краја 1941. године, уз анализу процеса стварања и уређења слободне територије у Србији, од саветовања у Дуленима и Столицама до настанка „Ужичке републике“; третира се и питање размере револуционарног терора и класног обрачуна на слободној територији, те расцеп у устаничком табору, распламсавање грађанског рата и, коначно, слом устанка са свим репресалијама које је собом донела његова осека.

Друго поглавље, *Партизански покрет у Србији 1942-1944, од привременог пораза до ослобођења земље*, говорило би најпре о поновном успону и паду партизанског покрета у Србији у другој и трећој ратној години. Од страдања партизана и њихових сарадника у западној Србији и Шумадији, до формирања новог жаришта устанка на југоистоку земље, у бугарској окупационој зони. Анализираћемо и све проблеме везане за настанак и страдање првих партизанских бригада у Србији 1943, али и све карактеристике пламтећег грађанског рата. Пажњу ћемо посветити и приказивању партизанских одреда у Србији на прелазу из 1943. у 1944; на њихово руководство, састав и активности; улогу КПЈ у руковођењу и профилисању борбе. У завршеним деловима овог поглавља реконструисали би активности партизанског покрета у Србији до октобра 1944, када је у колективном сећању савременика и рат на овом подручју, после ослобођења Београда, био окончан. Коначно, на бази нових истраживања и кроз студије случаја, покушавамо да дођемо и до приближног броја жртава које је партизански покрет у Србији поднео у ратном периоду.

Лик партизана у Србији је треће поглавље и, супротно претходном, настоји да прикаже сву ратну драматику иза првих линија фронта. Оно садржи портрете истакнутих партизанских команданата и револуционарних вођа, анализу третмана и држања комуниста/партизана у логорима и затворима у Србији, детаљан приказ партизанске штампе и пропаганде и теме којима су се бавили, те два често покретана, али ређе истраживана питања: улоге жена и улоге интелектуалаца у партизанском покрету.

Закључак би сумирао све тезе до којих би се дошло током истраживања.

ПРЕДГОВОР

УВОД: КПЈ У СРБИЈИ И ЊЕНА ПОЛИТИКА ПРЕ 1941.

КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕДИ У УСТАНКУ У СРБИЈИ 1941.

- КПЈ и припреме за устанак у Србији
- Стварање партизанских одреда у Србији 1941: састав, бројно стање, наоружање
- Партизанске акције: напади на жандармерију и немачке снаге лета 1941.
- „Ужичка република“ – успон и пад: стварање и уређење слободне територије у Србији
- Супротстављене перцепције: од сарадње до сукоба са четничким одредима 1941.
- Слом устанка и репресалије над присталицама партизанског покрета 1941–1942.

ПАРТИЗАНСКИ ПОКРЕТ У СРБИЈИ 1942–1944: ОД ПРИВРЕМЕНОГ ПОРАЗА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ЗЕМЉЕ

- Прогоњени: борба за опстанак партизанских одреда у Србији 1941/1942.
- „Комунистичка неман“: партизани у перцепцији непријатељских снага 1942–1944.
- ПК КПЈ и активности партизанског покрета у Топлици, југоисточној и централној Србији 1942–1943.
- Партизанске бригаде у Србији 1943.
- Савезничка војна помоћ партизанским јединицама у Србији
- Услови за развој партизанског покрета у Србији 1944. године
- Пролеће – формирање нових бригада и првих дивизија НОВЈ, њихова борбена дејства и допринос ослобођењу Србије
- Војни губици партизанских јединица и злочини над присталицама партизанског покрета у Србији 1943–1944.
- Револуционарни терор у Србији 1941–1944: проблем тумачења и квантификације

ЛИК ПАРТИЗАНА У СРБИЈИ

- „Људи новог кова“: ликови партизана и народних хероја из Србије
- Партизани у логорима и затворима
- Партизанска штампа и пропаганда
- Партизанске песме: теме, мотиви и утицај у јачању морала
- Морал и дисциплина партизанских одреда
- Улога жена у партизанском покрету у Србији
- Допринос интелектуалаца партизанској борби

ЗАКЉУЧАК

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Извори и литература

АРХИВСКИ ИЗВОРИ

Архив Србије

Архива Безбедносно-информативне агенције

Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача 1944-1948.

Српска влада Милана Недића 1941-1944.

Главни штаб НОВ и ПОЈ Србије

Покрајински комитет КПЈ за Србију

Окружни комитет КПЈ Београд 1941-1944.

Окружни комитет КПЈ Ваљево 1942-1944.

Окружни комитет КПЈ Врање 1942-1944.

Окружни комитет КПЈ Краљево 1941-1944.

Окружни комитет КПЈ Крушевац 1941-1944.

Окружни комитет КПЈ Лесковац 1941-1944.

Окружни комитет КПЈ Пожаревац 1941-1944.

Окружни комитет КПЈ Чачак 1941-1944.

Окружни комитет КПЈ Шабац 1941-1944.

Покрајинско повереништво КПЈ за Ниш 1942-1944.

Централни комитет Савеза комуниста Србије 1919-1944.

Покрајински комитет СКОЈ-а за Србију 1919-1944.

Окружни комитет СКОЈ-а Београд 1941-1944.

Окружни комитет СКОЈ-а Крагујевац 1942-1944.

Збирка о НОР-у и револуцији

Историјски архив Београда

Немачка обавештајна служба – БДС

Управа града Београда – Специјална полиција 1941-1944.

Збирка мемоарске грађе о радничком покрету и НОР

Легат Драгослава Драже Марковића

Легат Драгослава Димитријевића Белог

Легат Благоја Нешковића

Легат Славка Зечевића

Легат Константина Коче Поповића

Архив Југославије

Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача 1945-1948.

Централни комитет КПЈ

Збирка Драгише Стојадиновића

Збирка Радована Зоговића

Збирка Миодрага Зечевића

Збирка Моше Пијаде

Збирка Живана Васиљевића

Збирка штампе радничког и комунистичког покрета

Збирка мемоарске грађе

Војни архив

Народноослободилачка војска Југославије 1941-1945 (Партизанска архива)

Недићева архива

Четничка архива

Немачка архива

Међуопштински историјски архив Чачак

Фонд ратних дневника из НОБ-а

Фонд мемоарске грађе из НОБ-а

Међуопштински историјски архив Шабац

Збирка фотокопија и преписа докумената о НОР-у у Подрињу 1941-1945.

Лични фонд Драгослава Пармарковића Даче

Народни музеј Аранђеловац

Збирка грађе ОК КПЈ Аранђеловац 1942-1944.

Народни музеј Крагујевац

Збирка грађе о четничком покрету

Збирка мемоарске грађе из НОБ-а

Народни музеј Ужице

Збирка штампе из Ужичке републике 1941.

Збирка архивске грађе о четничком покрету 1941.

Фонд Мемоарске грађе 1941-1945. године.

Објављени извори

1. *Документа са суђења Равногорском покрету 10. јуни – 15. јули 1946. године*, књиге I-III, приредио Миодраг Зечевић, Београд 2001.
2. *Зборник докумената и података о Народно-ослободилачком рату народа и народности Југославије*, I-1 (Београд 1949), I-2 (Београд 1952), I-3 (Београд 1953), I-4 (Београд 1954), I-5 (Београд 1954), I-7 (Београд 1955), I-9 (Београд 1955), I-11 (Београд 1955), I-12 (Београд 1956), I-20 (Београд 1965), I-21 (Београд 1965); II-1 (Београд 1949), II-2 (Београд 1952); IX-1 (Београд 1961), IX-2 (Београд 1961), IX-3

(Београд 1961), IX-4 (Београд 1966), IX-5 (Београд 1969), IX-6 (Београд 1975); XII-1 (Београд 1973), XII-2 (Београд 1976), XII-3 (Београд 1978).

3. *Извештаји Команде српске државне страже за округ моравски 1941-1944*, приредили Добривоје Јовановић, Дејан Танић, Јагодина 2001.
4. *Извештаји Недићевих органа власти у округу моравском 1941-1944*, приредили Добривоје Јовановић, Дејан Танић, Јагодина 2005.
5. *Извештаји Недићеве администрације и СДС за округ Зајечарски*, приредио Божидар Благојевић, Неготин-Зајечар 2007.
6. *Извештаји и наредбе партизанских јединица о ослобођењу источне Србије 1944*, приредио Божидар Благојевић, Неготин 2010.
7. *Извори за историју СКЈ. Документи централних органа КПЈ. НОР и револуција (1941-1945), I*, Београд 1985.
8. *Источна Србија у рату и револуцији 1941-1945*, књиге I-III, приредио Милан Борковић, Зајечар 1981.
9. *Књига о Дражи*, приредио Радоје Л. Кнежевић, Виндзор 1956.
10. *Логор Бањица, логорашаи, књиге заточеника Концентрационог логора Београд–Бањица 1941–1944*, I-II, приредиле Евица Мицковић, Милена Радојичић, Београд 2009.
11. Миодраг Миловановић Луне, *Недовршени дневник*, Београд 1968.
12. Драгољуб М. Михайловић, *Рат и мир Генерала. Изабрани ратни списи I–II*, приредили: Милан Весовић, Коста Николић, Бојан Димитријевић, Београд 1998.
13. *О приступу прошлости, пример једног историјског извора*, приредили Мирослав Перишић, Боро Мајданац, Београд 2010.

14. Бранко Петрановић, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941–1945. Документи и материјали*, Београд 1996.
15. Иво-Лола Рибар, *Ратна писма*, Загреб 1978.
16. *Срби у ратном дневнику Вермахта*, приредио Никола Живковића, Београд 2005.
17. *Титово Ужице у борби за слободу: споменица посвећена десетогодишњици ослобођења Титовог Ужица*, Београд 1951.
18. Радослав Филиповић, *Ратни дневник 1942-1944*, приредио Милослав Самарцић, Чачак–Крагујевац 2003.

Мемоарски извори:

1. Глигорије Глиша Бабовић, *Дневник 1941-1945*, Шабач 2005.
2. Милосав Бојић, *Записи о мојој чети*, Београд 1969.
3. Светозар Вукмановић Темпо, *Револуција која тече, Мемоари*, I-II, Београд 1971.
4. Звонимир Вучковић, *Од отпора до грађанског рата*, Лондон 1984.
5. Звонимир Вучковић, *Сећања из рата*, Лондон 1984.
6. Кика Дамњановић Марковић, *Ја и моји ратни другови*, I-II, Београд 1978.
7. Пеко Дапчевић, *Како смо водили рат*, Београд 1956.
8. Владимир Дедијер, *Дневник, књига 1: од 6. априла 1941. до 27. новембра 1942*, Београд 1970.
9. Вилијам Дикин, *Бојовна планина*, Београд 1973.
10. Божидар Димитријевић, *Моји ратни другови*, Пожаревац 1963.
11. Драгојло Дудић, *Дневник 1941*, Београд 1945.

12. Милован Ђилас, *Бесудна земља*, Београд 2005.
13. Милован Ђилас, *Власт и побуна*, Београд 2009.
14. Милован Ђилас, *Пад нове класе и анатомија једног морала*, Београд 1954.
15. Милован Ђилас, *Револуционарни рат*, Београд 1990.
16. Димитрије Ђорђевић, *Ожиљци и опомене*, I-II, Београд 1995.
17. Славољуб Ђукић, *Политичко гробље*, Београд 2010.
18. Љубодраг Ђурић, *Ратни дневник*, Београд 1966.
19. Љубодраг Ђурић, *Сећања на људе и догађаје*, Београд 1989.
20. Влада Зечевић, *Расте устанак*, Београд 1968.
21. Влада Зечевић, *У ноћи сусрет*, Београд 1963.
22. Славко Зечевић, *Сећања и казивања*, Београд 2004.
23. Павле Јакшић, *Над успоменама*, I-II, Београд 1990.
24. Драгољуб Јовановић, *Људи, људи...*, Београд 2005.
25. Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, I-IV, Београд 2008.
26. Васа Казимировић, *Продаја родољуба*, Београд 1952.
27. Миленко Ковачевић, *Моји ратни другови*, Шабац 1985.
28. Манојло С. Кораћ, *Између Драже и Недића*, Крагујевац 2015.
29. *Крагујевачки партизански одред, сећања бораца*, приредио Мирко Милојковић, Крагујевац 1973.
30. Милисав Лукић, *Гребићи, ратни дневник 1942–1944*, Београд 1972.
31. Фицрој Маклин, *Рат на Балкану*, Београд 1980.
32. Драгослав Марковић, *Сећање и коментари, дневничке белешке Драгослава Драже Марковића*, Београд 2010.

33. Драгослав Марковић, *Живот и политика 1967-1978*, I-II, Београд 1987.
34. Мома Марковић, *Рат и револуција у Србији. Сећања 1941-1945*, Београд 1987.
35. Ратко Мартиновић, *Од Равне горе до Врховног штаба*, Београд 1979.
36. Предраг Милићевић, *Сећања*, Младеновац 2004.
37. Марко Милуновић, *Од немила до недрага*, Београд 1992.
38. Радомир Милошевић, *Закасниели рапорт*, Београд 1996.
39. Митра Митровић, *Ратно путовање*, Београд 1953.
40. Милош Младеновић, *Лажни идоли и варљиви идеали*, Лондон 1965.
41. Милутин Морача, *Ратни дневник*, Београд 1962.
42. Александар Ненадовић, *Разговори с Кочом*, Београд 1989.
43. Живомир Несторовић, *Црвене стазе*, Аранђеловац 1979.
44. Гојко Николиш, *Коријен, стабло, наветина*, Загреб 1981.
45. Херман Нојбахер, *Специјални задатак Балкан*, Београд 2008.
46. Коча Поповић, *Белешке уз ратовање*, Београд 1988.
47. Александар Ранковић, *Дневничке забелешке*, Београд 2001.
48. Џаспер Рутам, *Пуцањ у празно*, приредио Бојан Б. Димитријевић, Београд 2004.
49. Мирко Тепавац, *Мој Други светски рат и мир. О рату после рата. Аутобиографски списи*, Загреб 2012.
50. Живко Топаловић, *Како су комунисти дограбили власт у Југославији*, Лондон 1964.
51. Душан Трбојевић, *Церско-мајевичка група корпуса пуковника Драгослава Рачића*, Крагујевац 2001.
52. Антоније Степковић, *Бунтовник са Градишта*, Крагујевац 2003.

53. Добрица Ћосић, *Пријатељи*, Београд 2005.
54. Вера Црвенчанин, *Има тако људи*, Београд 2012.
55. Сретен Читаковић, *На илегалним стазама 1941-1945*, Ваљево 1988.
56. Душан Чкребић, *Поглед искоса*, Београд 2009.
57. Родољуб Чолаковић, *Записи из ослободилачког рата*, I-II, Београд 1956.
58. Владо Шегрт, *Крв на камену*, Сарајево 1985.

Монографије

1. Ivan Avakumovic, *History of the Communist Party of Yugoslavia*, Aberdeen 1964.
2. Никола Анић, *Народноослободилачка војска Југославије*, Београд 1982.
3. Џемаил Арнаутовић, *Актуелни догађаји из ближе и даље прошлости*, Пријепоље 2005.
4. Жарко Атанацковић, *Срем у народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији*, Шимановци 1968.
5. Сима Беговић, *Логор Бањица 1941–1944*, Београд 1989.
6. *Београд у рату и револуцији 1941–1945*, Београд 1984.
7. Бранислав Божовић, *Београд под комесарском управом 1941. године*, Београд 1998.
8. Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941–1944*, Београд 2016.
9. Милан Борковић, *СКОЈ и омладински покрет у Србији*, Београд 1970.
10. Слободан Босиљчић, *Тимочка Крајина*, Зајечар 1988.
11. Станиша Бркић, *Име и број, крагујевачка трагедија 1941*, Крагујевац 2007.

12. Хедер Вилијамс, *Падобранци, патриоти и партизани*, Београд 2009.
13. Александар Виторовић, *Централна Србија у Народноослободилачкој борби*, Београд 1967.
14. Ваљевски партизани 1941-1942. на фотографији Рада Јокића, приредио Бранко Матић, Ваљево 2015.
15. Петар Вишњић, *Битка за Србију*, Београд 1984.
16. Никола Владисављевић, *Други шумадијски партизански одред*, Смедеревска Паланка 2005.
17. Јован Вукотић, *Стварање и уређење слободних територија у НОР-у*, Београд 1980.
18. Слободан Гавриловић, *Целат*, Београд 2014.
19. Мило Глигоријевић, *Рат и мир Владимира Дедијера*, Београд 1986.
20. Венцеслав Глишић, *Досије о Благоју Неиковићу*, Београд 2011.
21. Венцеслав Глишић, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941–1945*, Београд 1975.
22. Венцеслав Глишић, *Револуционари*, Београд 2013.
23. Венцеслав Глишић, Гојко Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом у Србији*, Београд 1994.
24. Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944*, Београд 1970.
25. Венцеслав Глишић, *Ужичка република*, Београд 1986.
26. Милорад Гончин, *Наш први народни херој*, Београд 1972.
27. Милорад Гончин, *У рововима Сремског фронта*, Београд 1988.

28. Живорад-Живко Грујичић, *Златибор у равногорском покрету*, Чајетина 2003.
29. Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Затамњена прошлост, историја равногораца чачанског краја*, I–III, Чачак–Горњи Милановац 2002-2004.
30. Радивоје Давидовић, Мирјана Белић-Корочкин, *Стеван Филиповић, истина о историјској фотографији*, Београд 2012.
31. Loring M. Danfort, Riki van Boechoten, *Children of the Greek civil war, Refugees and the Politics of Memory*, Chicago 2012.
32. Владимир Дворниковић, *Борба идеја*, Београд 1995.
33. Немања Девећ, *Смедеревски крај у Другом светском рату*, I-II, Београд 2015-2016.
34. Владимир Дедијер, *Велики бунтовник Милован Ђилас*, Београд 1991.
35. Владимир Дедијер, *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, I-III, Ријека-Београд 1980-1984.
36. Драгољуб Дејановић, *Биографије бораца Сврљишког и Озренског партизанског одреда*, Ниш 1974.
37. Драгољуб Дејановић, *Два одреда, прилог за историју НОБ-а Нишког ратног округа*, Ниш 1965.
38. Бојан Б. Димитријевић, *Ваљевски равногорци, Југословенска војска у отаџбини у ваљевском крају 1941–1945*, Ваљево 1998.
39. Бојан Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије, оружане снаге српске владе 1941-1945*, Београд 2011.
40. Бојан Б. Димитријевић, *Југословенска армија 1945–1954*, Београд 2006.

41. Драгослав Димитријевић Бели, *Где је моја мама?, прилози за историју Авалског корпуса Југословенске војске у отаџбини*, Београд 2009.
42. Драгослав Димитријевић Бели, *Космајски партизани*, I–II, Београд–Сопот 1983.
43. Момчило Димитријевић, *Хероји или издајници*, Београд 2011.
44. Исидор Ђуковић, *Прва шумадијска бригада*, Београд 1982.
45. Митар Ђуришић, *Партизански одреди у Србији 1941*, Београд 1982.
46. Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања, историја Срба у Новом веку 1492–1992*, Београд 2010.
47. Владимир Жерјавић, *Губици становништва Југославије у Другом светском рату*, Загреб 1989.
48. Бошко Живановић, *Поморавље у НОБ 1941-1945*, Светозарево 1961.
49. Десимир Живановић, *Записи из Лепенице*, Нови Сад 1967.
50. Сергије Живановић, *Трећи српски устанак*, Крагујевац 2000.
51. Душан Живковић, *Постанак и развој народне власти у Југославији 1941-1942*, Београд 1969.
52. Новак Живковић, *Ужичка република прославља Октобарску револуцију*, Титово Ужице 1967.
53. Томислав Жутић, Миодраг Милић, *Југословени у концентрационом логору Аушвиц 1941-1945*, Београд 1989.
54. Сретен Жујовић, *Развитак Народноослободилачке борбе у Србији*, Београд 1945.
55. Јован Златић, *Страдалништво српског народа у Нишком ратном округу*, I–III, Ниш 1995.

56. Иван Ивановић, *Партизани*, Београд 2015.
57. Ивањица, *хроника моравичког краја*, Београд 1972.
58. Никола П. Илић, *Вера Пешић у вртлогу шпијунаже*, Лесковац 2004.
59. Момчило Исић, *Селаштво у Србији 1918–1941*, I-II, Београд 2001.
60. Јефта Јеремић, *Људи Срема у рату и револуцији*, Нови Сад 1980.
61. Милијан Јеремић, *Жижица Јовановић Шпанац*, Горњи Милановац 1973.
62. Арса Јовановић, *Преглед Народноослободилачке борбе*, Београд 1946.
63. Жарко Јовановић, *Селаштво Србије у Другом светском рату 1941-1945*, Београд 1995.
64. Надежда Јовановић, Венцеслав Глишић, *Мирко Томић*, Београд 1974.
65. Хуго Клајн, *Ратна неурога Југословена*, Београд 1995.
66. *Колаборационистичка штампа у Србији 1941-1944*, приредио Александар Стојановић, Београд 2015.
67. Милан Кољанин, *Немачки логор на београдском Сајмишту 1941-1944*, Београд 1992.
68. Светомир Костадиновић Станко, *Надомак Београда*, Нови Сад 1968.
69. Богољуб Кочовић, *Жртве Другог светског рата у Југославији*, Лондон 1985.
70. Силвија Крејаковић, *Идентитети жртава стрељаних у Краљеву октобра 1941*, Београд 2013.
71. Милош Крстић, *Непокорена младост, концентрациони логор у Смедеревској Паланци 1942–1944*, Београд 1981.
72. Димитрије Кулић, *Народноослободилачки одбори и судови у Србији*, Београд 1964.

73. Мишо Лековић, *Мартовски преговори 1943*, Београд 1985.
74. Антоније Маринковић, *Расински НОП одред*, Крушевац 2011.
75. Миломир Марић, *Деца комунизма*, Београд 1988.
76. Јован Марјановић, *Народноослободилачки рат, народна револуција у Југославији, кратак преглед*, Београд 1956.
77. Јован Марјановић, *Србија у Народноослободилачкој борби*, Београд 1964.
78. Живота Марковић, *Партизанско-четнички односи и привремена сарадња у Србији 1941. године*, Ужице–Београд 2010.
79. Саша Марковић, *Стазама смелих*, Пожаревац 1979.
80. Саша Марковић, *Бујице на Млави*, Петровац на Млави 1987.
81. Саша Марковић, *Дуге године, хроника Народноослободилачке борбе града Пожареваца*, Пожаревац 1965.
82. Саша Марковић, *Узаврела Морава*, Пожаревац 1978.
83. Михаел Мартенс, *У потрази за јунаком*, Београд 2013.
84. Дејвид Мартин, *Родољуб или издајник, случај ђенерала Д. Михаиловића*, Београд 1993.
85. Бошко Матић, *Криун, животопис Слободана Пенезића*, Горњи Милановац 1978.
86. Милан Б. Матић, *Партизанска штампа у Србији 1941-1944*, Београд 1993.
87. Милан Б. Матић, *Равногорска идеја у штампи и пропаганди 1941-1944*, Београд 1995.
88. Иван Матовић, *Верни отаџбини и позиву, активне старешине Југословенске војске на антифашистичким фронтovima*, Београд 2004.

89. *Места страдања и антифашистичке борбе у Београду 1941-1944, приручник за читање града*, приредили Милован Писари, Рена Редле, Београд 2013.
90. Милан Миладиновић, *Морални лик чланова Савеза комуниста Југославије*, Београд 1972.
91. Мирослав Миловановић, *Логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељања на Бубњу*, Београд 1983.
92. Оливера Милосављевић, *Потиснута истина, колаборација у Србији 1941-1944*, Београд 2006.
93. Милош Минић, *Четници и њихова улога у време Народноослободилачког рата 1941-1945*, Београд 1982.
94. Милош Минић, *Народноослободилачки рат или грађански рат у Југославији 1941-1945*, Београд 1993.
95. Драгољуб Мирчетић, *Општина Алексинац у Народноослободилачкој борби*, Алексинац 1982.
96. Адам Митровић, *Левач у Народноослободилачкој борби 1941-1945*, Рековац 1985.
97. Андреј Митровић, *Време нетрпељивих, политичка историја великих држава Европе 1919–1939*, Београд 2012.
98. Андреј Митровић, *Клио пред искушењима и расправљања са Клио*, Београд 2001.
99. *Монографија о учесницима НОП-а 1941-1945. општине Трстеник*, приредио Ристо Асентић, Трстеник 1996.

100. Перо Морача, *Народноослободилачка борба Југославије 1941-1945*, Београд 1975.
101. Перо Морача, *Карактер и основне специфичности социјалистичке револуције 1941-1945*, Београд 1975.
102. Ђорђе Момчиловић, *Банат у Народноослободилачкој борби*, Београд 1977.
103. *Народни хероји Југославије*, I-II, Београд 1975.
104. Наталија Нарочница, *Због чега смо и с ким војевали*, Београд 2012.
105. Радисав С. Недовић, Пантелија М. Васовић, *Затамњена истина*, Чачак 2006.
106. Живојин Николић, *Југоисточна Србија у народноослободилачком рату и револуцији 1941-1944*, Београд 1979.
107. Коста Николић, *Большевизација КПЈ 1919–1929, историјске последице*, Београд 1990.
108. Коста Николић, *Историја Равногорског покрета 1941–1945*, I–III, Београд 1999.
109. Коста Николић, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015.
110. Коста Николић, *Прошлост без историје, полемике у југословенској историографији 1961-1991, главни токови*, Београд 2003.
111. Коста Николић, *Савезници и покрети отпора у Југославији*, Београд 2009.
112. Коста Николић, *Страх и нада у Србији 1941–1944, свакодневни живот под окупацијом*, Београд 2002.
113. Коста Николић, *Србија у Титовој Југославији (1941–1980)*, Београд 2011.
114. Маја Николова, *Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци 1942–1944*, Београд 2010.

115. Беата Ниман, *Мој добри отац. Живот са његовом прошлошћу. Биографија мог оца злочинца*, Београд 2012.
116. Драган Обрадовић, *Душан Петровић Шане*, Крагујевац 1978.
117. Младен Ољача, Чедо Радовић, *Зборник текстова о симболима и херојима НОР-а и револуције*, Сарајево 1985.
118. *Ослободилачки рат народа Југославије*, I-II, Београд 1963.
119. Зорица Павловић Томашевић, Миодраг Милић, *Град на Јасеници*, Београд 1972.
120. Момчило Павловић, Верољуб Трајковић, *Савезничко бомбардовање Лесковца 6. септембра 1944. године, студија и документи*, Београд-Лесковац 1995.
121. Стеван К. Павловић, *Хитлеров нови антипоредак, Други светски рат у Југославији*, Београд 2008.
122. Радослав Пауновић, *Непокорни Друговац*, Нови Сад 1967.
123. Радослав Пауновић, *Стазама слободе кроз смедеревски крај*, Смедерево 1984.
124. Ивана Пантелић, *Партизанке као грађанке, друштвена еманципација партизанки у Србији 1945-1953*, Београд 2011.
125. Милојица Пантелић, *Чачански НОП одред Драгиша Мишовић*, Чачак 1982.
126. Драгољуб Пантић, *Ноћ каме*, Београд 1996.
127. Драгослав Пармарковић, *Мачвански (подрински) Народноослободилачки одред 1941-1944*, Шабац 1973.

128. Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War, The Soviet Union and Communism*, Yale 2004.
129. Дико Пејатовић, *Ватре из долине*, Нова Варош 1983.
130. Предраг Пејић, *Срби у Маутхаузену*, Београд 1998.
131. Боровоје Перић, *Моравска свитања*, Велика Плана 1986.
132. Латника Перовић, *Планирана револуција*, Београд-Загреб 1988.
133. Павле Петковић, *Тамнава у НОБ*, Београд 1974.
134. Дане Петковски, Богдан Кнежевић, *Политички комесари наше армије*, Београд 1987.
135. Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*, I-III, Београд 1988.
136. Бранко Петрановић, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Београд 1993.
137. Бранко Петрановић, *Историографија и револуција*, Београд 1984.
138. Бранко Петрановић, *КПЈ (СКЈ) у борби за стварање социјалистичке Југославије*, Београд 1980.
139. Бранко Петрановић, *Револуције и покрети отпора у Европи 1939-1945*, Скопље 1985.
140. Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939–1945*, Београд 1992.
141. Радмило Петровић, *Кика, младеновачка хероина*, Младеновац 2014.
142. Драгољуб Петровић, *На развођу под планином*, Нови Сад 1965.
143. Деса Пешић, *Студенички срез у НОР-у и револуцији 1941-1944*, Београд 1977.

144. Ђорђе Пилчевић, *Трагом ариљских партизана*, Ариље 1971.
145. Раде Познановић, *Трагом издаје*, Ваљево 1987.
146. Раде Познановић, *Цветови у огњу*, Ужице 1970.
147. Страхиња Поповић, *Пожаревачки народноослободилачки одред*, Пожаревац 1992.
148. Душан Прица, *Мијајлова јама*, Деспотовац 1984.
149. Милан Радановић, *Казна и злочин, снаге колаборације у Србији*, Београд 2016.
150. Мира Радојевић, *Удружена опозиција 1935–1939*, Београд 1994.
151. Милорад Радојчић, *Стрељање на Буковима*, Ваљево 2013.
152. Јован Радовановић, *Пожега у НОП и револуцији*, Пожега 1986.
153. Миодраг Радовић, *Људске и материјалне жртве Новог Пазара и Дежевског среза у Другом светском рату*, Нови Пазар 1994.
154. Александар Рајевац, *Почетак грађанског рата у окупираној Србији 1941*, Нови Сад 2014.
155. Угљеша Рајчевић, *Затирано и затрто, о уништеним српским споменицима*, Нови Сад 2007.
156. Хранислав А. Ракић, *Животи који трају, чланови ОК КПЈ лесковачког и врањског краја погинули у НОР-у и социјалистичкој револуцији*, Лесковац 1986.
157. Хранислав А. Ракић, *Хронологија Народноослободилачке борбе Пусте Реке и Јабланице*, Лесковац 1991.
158. Милован Ранковић, *Болеч на уранку*, Београд 1983.
159. Тома Расулић, *Грочанска хроника*, Београд 1988.

160. Никола Рацић, *Источна Србија у рату и револуцији 1941-1945*, Зајечар 1984.
161. Раде Ристановић, *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941-1942*, Београд 2013.
162. Милан Ристовић, *Немачки "нови поредак" и Југоисточна Европа 1940/1941-1944/1945. Планови о будућности и пракса*, Београд 1991.
163. Јаша Романо, *Јевреји Југославије 1941-1945: жртве геноцида и учесници НОР-а*, Београд 1980.
164. Ruth Sanz Sabido, *Memories of the Spanish Civil War, Conflict and Community in Rural Spain*, London 2016.
165. Милослав Самарцић, *Генерал Дража Михаиловић и општа историја четничког покрета*, IV, Крагујевац 2010.
166. Милослав Самарцић, *Фалсификати комунистичке историје*, Београд 2010.
167. Милисав Секулић, *Пуковник Јован П. Тришић, ратни дневник и биографија*, Београд 2014.
168. Љубомир Симовић, *Ужице са вранама*, Београд 2008.
169. *Споменица палим борцима и жртвама фашистичког терора општине Ваљево 1941-1945*, приредио Бранислав Милосављевић, Ваљево 1995.
170. *Споменица Православних свештеника*, Београд 1960.
171. Велимир Стаменковић, *Историја је учитељица живота*, Власотинце 2013.
172. Милија Станишић, *Кадрови револуције, Црногорци на руководећим дужностима у НОР народа и народности Југославије*, Титоград 1984.
173. Ђорђе Станковић, Љубодраг Димић, *Историографија под надзором, Прилози историји историографије*, I-II, Београд 1996.

174. Миливоје Станковић, *Први шумадијски партизански одред*, Београд 1983.
175. Петар Станковић, *Власотинце и околина у ратовима и револуцији*,
Власотинце 1979.
176. Младен Стефановић, *Збор Димитрија Љотића 1934–1945*, Београд 1984.
177. Александар Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана
Недића*, Београд 2015.
178. Александар Тадић, *Први сусрет с Титом*, Београд 1978.
179. Велимир Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941*, Београд 1986.
180. Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, Београд 2011.
181. *Титов први сусрет са партизанима, Робаје 1941*, Ваљево 1981.
182. Александар Трајковић, *Свитање над Моравом, Врањски округ у НОБ 1941-
1945*, Београд 1976.
183. Ратко Трипковић, Радисав Недовић, Милун Мандић, *Командант Мандић*,
Чачак 2000.
184. Фрањо Туђман, *Окупација и револуција*, Београд 1963.
185. Слободан Ћировић, *Гружа у четницима*, Крагујевац 2000.
186. Слободан Ћировић, *На трагу злочина*, Крагујевац 2003.
187. Средоје Урошевић, *Друга пролетерска бригада*, Београд 1979.
188. Едиб Хасанагић, *Хронике из Народноослободилачке борбе, о методу рада*,
Нови Сад 1966.
189. Ерик Хобсбаум, *Доба екстрема. Историја кратког двадесетог века 1914-
1991*, Београд 2002.
190. Eric Hobsbawm, *Revolutinaries, Contemporary Essays*, Phoenix 2001.

191. David Close, *The origins of the Greek civil war*, New York 1995.
192. Вита Цветковић, *Извештај пише ко преживи*, Београд 1962.
193. Вита Цветковић, *Лечење рањеника у Србији 1941-1944*, Београд 1978.
194. Срђан Цветковић, *Између српа и чекића, репресија у Србији 1944-1953*, Београд 2006.
195. Мари Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд 2013.
196. Душан Чкребић, *Коча Поповић – дубока људска тајна: филозоф, војсковођа, државник*, Београд 2012.
197. Љубинка Шкодрић, *Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944. Судбина институције под окупацијом*, Београд 2009.
198. Гојко Шкоро, *Терор и злочини у Ужичком округу 1941-1945*, Ужице 1995.
199. Гојко Шкоро, *Истина је у именима, страдали у ужићком округу у Другом светском рату*, Ужице 2002.

Чланци и расправе:

1. Драган Алексић, „Издајници или родољуби, паралелна слика о колаборацији у српској историографији у земљи и емиграцији“, *Историја 20. века*, 2/2010, стр. 166-173.
2. Драган Алексић, „Партизански одреди у Западној Србији у зиму 1941-1942. године“, *Токови револуције*, 19/1986, стр. 251-339.

3. Драган Алексић, „Србија под немачком окупацијом у Другом светском рату. Особености окупационе управе“, *Ослобођење Београда 1944*, Зборник радова, Београд 2010, стр. 52-72.

4. Миле Бјелајац, „Дјелатност КПЈ виђена очима војске Краљевине Југославије“, *Токови*, 1/1990, стр. 227-246.
5. Миле Бјелајац, „Историографија о грађанском рату у Југославији 1941-1945“, *Историја 20. века*, 1/1997, стр. 129-144.
6. Бранислав Божовић, „Обавештајна служба немачког окупатора у Београду“, *Београд у рату и револуцији 1941-1945*, Зборник радова, Београд 1971, стр. 101-116.
7. Светозар Вукмановић Темпо, „Да ли су четници Драже Михаиловића фашистички или антифашистички или само колаборационистички покрет?“, *Други свјетски рат – 50 година касније*, Зборник радова, Подгорица 1997, стр. 299-306.
8. Венцеслав Глишић, „Грађански рат у Јужној Србији“, *Српски југ*, 1/1994, стр. 25-41.
9. Венцеслав Глишић, „Други светски рат, фашизам и антифашизам“, *Војноисторијски гласник*, 44/1995, стр. 53-70.
10. Венцеслав Глишић, „Објективност учесника догађаја“, *Токови*, 1/2/1993, стр. 177-180.
11. Венцеслав Глишић, „Почетак устанка у Пожешком крају 1941. године“, *Ужички зборник*, 6/1977, стр. 189-222.
12. Венцеслав Глишић, „Развој и делатност КПЈ на територији ОК Лесковац 1941-1942“, *Лесковачки зборник*, 16/1976, стр. 7-22.
13. Венцеслав Глишић, „Саветовање у Дулену 1941. године“, *Саветовање у Дулену*, научни скуп, Крагујевац 1989, стр. 182.

14. Венцеслав Глишић, „Седамдесетогодишњица устанка у Србији 1941. године: контроверзе савремене историографије у тумачењу антифашистичког покрета“, *Ужички зборник*, 35/2011, стр. 11-48.
15. Венцеслав Глишић, „Ужички крај у рату и револуцији“, *Ужички крај у НОР-у и револуцији*, Зборник радова, Ужице 1990, стр. 7-20.
16. Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, „Други светски рат у чачанском крају - супротстављена тумачења“, *Зборник радова Народног музеја*, 35/2005, стр. 199-247.
17. Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, „Почетак грађанског рата у чачанском крају 1941“, *Историја 20. века*, 2/2002, стр. 23-48.
18. Владимир Дедијер, „Историјска грађа из народноослободилачке борбе 1941-1945. о просветитељској улози светог Саве“, *Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање*, научни скуп, Београд 1976, стр. 467-490.
19. Владимир Дедијер, „Идеја перманентне побуне“, *Савременик*, 36/1972, стр. 339-347.
20. Владимир Дедијер, „О партизанском саможртвовању и херојском самоубиству“, *Глас Српске академије наука и уметности*, Београд 1983, стр. 219-281.
21. Бојан Б. Димитријевић, „Жене равногорског села 1943-1944“, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века. Положај жене као мерило модернизације*, научни скуп, Београд 1998, стр. 353-366.
22. Љубодраг Димић, „Од тврдње до знања: прилог историји историографије о рату 1941-1945“, *Други свјетски рат – 50 година касније*, II, Подгорица-Београд 1997, стр. 507-520.

23. Лука Драгојловић, „Делатност судова у Ужичкој републици“, *Ужички зборник*, 10/1981, стр. 149-179.
24. Саво Дрљевић, „Зашто је 1. шумадијска бригада, са политичким и војним руководством Србије, у јесен 1943. пошла према Санцаку умјесто у Топлицу“, *Руковођење Народноослободилачком борбом и револуцијом у Србији 1941-1945*, Зборник радова, Београд 1988, стр. 358-363.
25. Арсен Ђуровић, „Филм као историјски извор и могућност примене у настави историје“, *Настава историје*, 2/1995, стр. 193-199.
26. Никола Живковић, „Политички комесар и његова улога у Народноослободилачком покрету до доношења статута пролетерских бригада фебруара 1942. године, *Историја 20. века*, 11/1970, стр. 367-419.
27. Милан Кољанин, „Ратни злочини у Југославији у Другом светском рату. Проблеми утврђивања“, *Историја 20. века*, 2/1998, стр. 87-102.
28. Милан Кољанин, „Стратегија злочина“, *Историја 20. века*, 1/2007, стр. 207-210.
29. Милан Кољанин, „Структура и деловање полиције нацистичке Немачке у окупираној Србији 1941-1944“, у: *Историја 20. века*, Београд 2011/1.
30. Тодор Куљић, „Анти-антифашизам“, *Годишњак за друштвену историју*, 1/3/2003, стр. 205-226.
31. Август Лешник, „'Крв и живот за слободу' – југословенски интербригадисти у Шпанији 1936-1939“, *Војноисторијски гласник*, 1-2/2007, стр. 21-50.
32. Миливоје Маринковић, „Партизанске радионице у Ужицу 1941. године“, *Ужички зборник*, 1/1972, стр. 211-253.

33. Томислав Милетић, „Ко и како је стрељан у Крушевцу после 14. октобра 1944“, *Расински анали*, 6/2008, стр. 249-267.
34. Горан Милорадовић, „'Хегемонисти' и 'револуционари'. КПЈ/СКЈ и културна елита у Југославији средином 20. века“, *Историја 20. века*, 2/2008, стр. 399-418.
35. Перо Морача, „Централни комитет КПЈ и Главни штаб НОПОЈ у рјешавању општих проблема оружане борбе и развијања Народноослободилачког рата (до савјетовања у Столицама)“, *Војноисторијски гласник*, 2/1971, стр. 56-79.
36. Перо Морача, „Савјетовање у Столицама“, *Војноисторијски гласник*, 1/1977, стр. 11-25.
37. Коста Николић, „Мит о комунистичком југословенству“, *Историја 20. века*, 1/2011, стр. 9-26.
38. Коста Николић, „О узроцима избијања грађанског рата у Србији 1941. године“, *Историја 20. века*, 1/1995, стр. 43-58.
39. Коста Николић, „О феномену научне регресије у савременој српској историографији и публицистици. Пример Другог светског рата“, *Историја 20. века*, 2/2007, стр. 125-138.
40. „Округли сто: Ослободилачки или грађански рат у Југославији 1941-1945. Поводом истоимене књиге Милоша Минића“, *Токови историје*, 1-2, Београд 1993, стр. 151-195.
41. Момчило Павловић, „Очевидац грађанског рата у Србији. Елсфорт Крамер, поручник, члан америчке мисије 'Ренцер' у Србији под пуковником Мекдауелом“, *Историја 20. века*, 1/2007, стр. 167-184.

42. Бранко Петрановић, „Појам издаје у Југославији: између произвољности, реализације и научне анализе“, *Историја 20. века*, 1-2/1993, стр. 207-216.
43. Љубомир Петровић, „Југословенски учитељи између идеолошке и друштвене одговорности“, *Токови историје*, 1-2/2005, стр. 38-53.
44. Мира Радојевић, „Биографије у српској историографији“, *Токови историје*, 1-2/2007, стр. 191-201.
45. Петар Ристановић, „Ужичка република у мемоаристици“, *Војноисторијски гласник*, 2/2011, стр. 108-135.
46. Небојша Стамболија, „Гласник Српске државне страже – опште информације и тематска анализа садржаја“, *Историја 20. века*, 1/2011, стр. 141-150.
47. Милан Терзић, „Југословенска краљевска влада, генерал Драгољуб Михаиловић и савезничко бомбардовање циљева у Југославији 1942-1944. године“, *Токови историје*, 1-2/2005, стр. 81-111.
48. Милан Терзић, „Југословенска краљевска влада и одузимање чинова официрима 1941-1944“, *Војноисторијски гласник*, 1-2/2007, стр. 114-129.
49. Милан Терзић, „Слово 'З', заплашити или заклати? Значење и пропагандна употреба током Другог светског рата“, *Војноисторијски гласник*, 1-2/2003, стр. 152-162.
50. Милош Тимотијевић, „'Храбри' партизани и 'зли' четници. Историографија Чачка о опсади Краљева 1941. године“, округли сто *Краљево октобра 1941. године*, Краљево 2003, стр. 276-298.
51. Милош Тимотијевић, „70 година од победе над фашизмом у Србији (1945-2015)“, *Наша прошлост*, 15/2014, стр. 82-110.

52. Алексеј Тимофејев, „Совјетска улога у школовању и припреми југословенског партизанског кадра до почетка Другог светског рата“, *Војноисторијски гласник*, 2/2009, стр. 55-77.
53. Алексеј Тимофејев, „Партија грађанског рата: припреме кадрова Коминтерне за извођење партизанског рата и револуције“, *Војноисторијски гласник*, 1/2009, стр. 56-71.
54. Алексеј Тимофејев, „Црвена армија и Југословенска војска у отаџбини – несуђена сарадња“, *Историја 20. века*, 1/2010, стр. 85-102.
55. Алексеј Тимофејев, „Усмена историја и Други светски рат“, *Токови историје*, 1-2/207, стр. 328-330.
56. Едиб Хасанагић, „Мемоари и хронике из Народноослободилачке борбе као историски извор“, *Историјски гласник*, 1/1956, стр. 71-79.
57. Драган Цветковић, „Губици партизанског покрета са територије Србије у устанку 1941. године“, *Срби и рат у Југославији 1941. године*, Зборник радова, Београд 2014, стр. 437-458.
58. Драган Цветковић, „Страдали припадници НОВЈ из уже Србије према попису 'Жртве рата 1941-1945'“, *Историја 20. века*, 1/2003, стр. 119-132.

Необјављене магистарске и докторске дисертације:

1. Предраг Бајић, *Савезничка војна помоћ НОП-у 1943-1945. године*, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2016.

2. Мирјана Зорић, *Србија у плановима вођства партизанског покрета 1941-1944*, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2004.
3. Срђан Кнежевић, *Филм као историјски извор*, магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 2016.
4. Драган Цветковић, *Губици партизанског покрета са територије Југославије 1941-1945*, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2016.
5. Љубинка Шкодрић, *Положај жене у окупираној Србији 1941-1944*, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2015.

РЕФЕРАТ О КВАЛИФИКОВАНОСТИ КАНДИДАТА И ПОДОБНОСТИ ПРЕДЛОЖЕНЕ ТЕМЕ ЗА ДОКТОРСКУ ДИСЕРТАЦИЈУ

Одлуком Одељења за историју изабрани у комисију за оцену образложења предлога теме докторске дисертације *ПАРТИЗАНСКИ ПОКРЕТ У СРБИЈИ 1941–1944. ГОДИНЕ* коју предлаже колега **Немања Девећ**, слободни смо да поднесемо следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији:

Немања Девећ је рођен 1989. године у Смедереву. Основну школу и гимназију завршио је у Смедеревској Паланци, а студије историје уписао 2008. године на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Дипломирао је на Катедри за историју Југославије 2013. и следеће године на истој Катедри окончао и мастер студије. Као истраживач, радио је на попису жртава Другог светског рата у Шумадији и више година био ангажован на пројектима Музеја жртава геноцида и Комисије за тајне гробнице при Министарству правде Републике Србије.

Примарну област стручног интересовања колеге Девећа чини историја српског народа у Другом светском рату, којом је истраживачки почео да се бави и пре уписа на Филозофски факултет, тако да у овом тренутку, иако је тек на другој години докторских студија, већ има богату библиографију. Прву његову књигу, *Истина под кључем, Доња Јасеница у Другом светском рату*, обима 442 стране, објавио је Институт за савремену историју из Београд 2008. године. Осим ове, публиковао је још три књиге:

- *Жртве у Зајечарском округу после 12. септембра 1944*, коаутор Срђан Цветковић, Институт за савремену историју, Београд 2012, стр. 267.
- *Смедеревски крај у Другом светском рату, људи и догађаји*, Институт за савремену историју, Београд 2015, стр. 508.
- *Смедеревски крај у Другом светском рату, жртве рата*, Музеј жртава геноцида, Београд 2016, стр. 571.

Последње две књиге проистекле су из дипломског и мастер рада Немања Девећа, што посебно истичемо с обзиром на то да је он још као студент веома озбиљно истраживао архивске и друге изворе, те да се доиста ретко дешава да тако младе колеге успеју да обаве изузетно замашна проучавања чији се резултат преточи у монографије. Осим ових, колега Девећ је публиковао и неколико мањих историографских радова:

- „Смедеревски округ у пролеће 1941. године“, у: *Историја 20. века*, Институт за савремену историју, Београд, бр. 1/2011, стр. 127–139.
- „Сукоб четника и партизана или докумената и усмене традиције – случај села Друговца у Другом светском рату“, у: *Hereticus*, Правни факултет, Београд, бр. 1/2/2011, стр. 112–126.
- „Први светски рат 1914–2014, један прилог сећању на жртве“, у: *Летопис матице српске*, Матица српска, Нови Сад, св. 6/2014, стр. 817–826.
- „Нека народ сам управља собом, Смедеревски крај у кампањи избора за Уставотворну скупштину 1945“, у: *Историја 20. века*, Институт за савремену историју, Београд, бр. 2/2015, стр. 73–90.

Мада су досадашњи радови колеге Девећа, како се види и из њихових наслова, углавном посвећени историји једног ужег подручја, њихова сазнања превазилазе локалне границе, будући да су историјске појаве којима се бавио по многим карактеристикама сличне и у другим крајевима Србије, те да допуштају доношење ширих закључака. Пишући их, колега Девећ је показао велику посвећеност, упорност у истраживању, стручну зрелост, способност упоредног коришћења најразноврснијих извора, међу којима и наративних, као и умеће да сакупљена сазнања представи у једној допадљивој форми, која његове радове чини доступним и широј културној јавности, а не само професионалним историчарима, заинтересованим за историју Другог светског рата.

Досадашње истраживачко искуство на најбољи је начин припремило колегу Девећа за рад на докторској дисертацији *Партизански покрет у Србији 1941–1944. године*. Имајући у виду да је о овој теми написано мноштво књига, расправа, чланака и прилога, али и да историјска наука и даље трага за одговорима на многа питања, те да савремено доба треба да покаже своје виђење рата у Србији, он је пажљиво анализирао најзначајнију

постојећу литературу, вреднујући методолошке приступе и сазнања 199 монографија, 58 расправа и чланака и пет одбрањених, али необјављених магистарских теза и докторских дисертација. Како, међутим, и његова докторска дисертација треба да буде оригинално научно дело, њену главну основу чиниће објављени и необјављени, архивски извори, међу којима се, према до сада обављеном истраживању, налази 58 мемоара и 18 књига публикованих историјских извора различитог порекла и садржаја: статистичких података, докумената насталих током рата са обе зараћене стране, приватних писама, записника са судских процеса и пропагандног материјала. У истраживачком погледу најважније резултате треба да донесе анализа архивских извора, похрањених у Архиву Србије (19 фондова), Историјском архиву Београда (осам фондова и збирки), Архиву Југославије (девет фондова и збирки), Војном архиву (четири фонда), Међуопштинском историјском архиву Чачак (два фонда), Међуопштинском историјском архиву Шабац (две збирке и фонда), Народном музеју Аранђеловац (једна збирка), Народном музеју Крагујевац (две збирке) и Народном музеју Ужице (три збирке и фонда). Мада је знатан део докумената који се налазе у поменутих архивским и библиотечким установама већ коришћен у историографији, досадашње њихово проучавање показало је да многи још увек нису уврштени у корпус историографских сазнања. Очигледно је и то да већина историјских извора захтева поновно вредновање, као и да је у неким случајевима, попут едиције *Зборници докумената и података о Народно-ослободилачком рату народа и народности Југославије*, нужно упоредити оригинална документа с њиховом публикованом верзијом.

2. Предмет и циљ дисертације:

Према непотпуним библиографским подацима, на тему рата у Србији објављено је више хиљада књига и чланака у научним часописим, зборницима радова и другим публикацијама. И поред тога, у историјском знању и научном тумачењу још увек постоје велике празнине и огромне контроверзе. Постојећа дела углавном су дала одговоре на општија питања о партизанском покрету и револуцији, њиховој суштини и циљевима борбе, идеологији и пракси, док други проблеми захтевају опширнија истраживања и преиспитивања: састав партизанских одреда 1941, порекло бораца, њихова социјална и образовна структура, наоружање и опрема, услови у којима су морали да се боре, улога команданта и политичког комесара у одреду, њихов међусобни однос, утицај идеологије

на развијање комунистичке свести код партијски неопредељених антифашиста, број жртава грађанског рата, обим револуционарног и четничког терора, раскол у породицама... Недовољно истражене теме чине и активности партизанског покрета у Србији 1942–1943, улога КПЈ у профилисању и руковођењу Народноослободилачком борбом, војни губици партизанског покрета у Србији и стварне размере репресије над партизанским присталицама, дисциплина у партизанским одредима, допринос бригада из Србије победи у грађанском рату и у завршним борбама за ослобођење земље... Постављањем оваквих питања стичемо утисак да у историјском знању доиста немамо целовиту слику о партизанском покрету.

Предмет овог истраживања отуда чини саставни део историје Другог светског рата у Југославији и Народноослободилачког покрета, уз нужно образложење три сегмента: временског оквира који се проучава, територије која ће бити обухваћена истраживањима и шта се подразумева под термином „партизански покрет”.

Предложеним термином обухваћене би биле јединице и позадина војно-политичких снага које су пре октобра 1944. године представљале темељ и претходницу стварања Народноослободилачке војске Југославије. Предмет истраживања најпре би био усмерен на проучавање настанка покрета, затим на успостављање слободне територије у Србији, њено уређење и узроке који су довели до губитка у јесен 1941. године. Такође, били би анализирани токови герилске борбе у унутрашњости Србије, услови илегалних акција у Београду и другим окупираним градовима, поновно нарастање покрета у измењеним геополитичким околностима од јесени 1943. године до победе у грађанском рату и ослобођења земље.

Хронолошки оквир овог истраживања обухвата раздобље од априла 1941. до октобра 1944. године, односно од почетка до краја окупације Србије. Од отпочињања оружане акције и покретања масовног устанка, партизански покрет је пролазио кроз више развојних фаза, бележио је успоне и падове, да би до јесени 1944. године биле формиране нове јединице које су овладале тереном и, попуњене мобилизацијом, доцније учествовале у борбама на Сремском фронту. Октобар 1944. године је време када, после ослобођења Београда и других већих градова, ратовање улази у другу фазу и бива измештено ван граница Србије. Зато је узет и за крајњу, логичну граничну тачку овог истраживања.

Просторно, истраживање углавном обухвата немачку и бугарску ратну окупациону зону са околним формираним децембра 1941: Београд, Ваљево, Шабац, Ужице, Краљево, Крагујевац, Ивањица, Косовска Митровица, Јагодина, Крушевац, Лесковац, Ниш, Зајечар, Пожаревац. На први поглед, ради се о компактној целини, али су се догађаји на њој одвијали другачијом динамиком и били о(не)могућавани различитим факторима. По томе се ова територија разликовала од оне у италијанској окупационој зони или оне под контролом НДХ. Тамо где је то могуће, биће прављена и поређења са развојем устанка и акцијама у Банату, Срему и на Косову и Метохији, како би, иако се радило о крајевима који су 1941. године након окупације и разбијања државе били придружени НДХ или Великој Албанији, биле приказане и основне особености устанка и рата у другим деловима данашње Републике Србије.

Основни истраживачки циљ чини покушај ширења постојећих знања о Другом светском рату у Србији.

Један од првих задатака је сабирање, вредновање и критички осврт на досадашњу историјску продукцију, нарочито с обзиром на чињеницу да у историји историографије о Другом светском рату до ревалоризације резултата није долазило услед генерацијске смене, несметаног кретања науке, откривања нових архивских фондова или поновног, критичког ишчитавања већ коришћених докумената већ под политичко-идеолошким утицајима и због драматичних друштвених преображаја који су се одражавали на историјску науку. Циљ ове дисертације је да, независно од свих ненаучних ограничења, прикаже деловање партизанског покрета на тлу Србије током 1941–1944. године. То је посебно важно за период од 1942. до средине 1944. године, који је у историографији, бар што се партизанског покрета тиче, добрим делом непознаница. Потребно је детаљније истражити и све сукобе на терену пре отпочињања грађанског рата 31. октобра/1. новембра 1941, као и улогу КПЈ у овим догађајима, трагичним за српски народ. Ништа мање није значајно није и расветљавање околности повлачења 1. шумадијске и 1. јужноморавске партизанске бригаде у Санџак у јесен 1943. године. Потом, важно је да се поузданије прикажу и размере страдања партизана и њихових присталица у Србији у ратном периоду. То се посебно односи на цивилне жртве, које се често уопштено називају „жртвама фашистичког терора”. На основу анализе партизанске штампе и пропаганде

треба приказати и какав су однос ове снаге имале према окупатору, а какав према „унутрашњем непријатељу” у грађанском рату.

Крајњи циљ овог истраживања треба да буде приказивање партизанског покрета у свој његовој сложености и времену у којем је деловао.

3. Опис садржаја (структуре по поглављима) дисертације:

На основу досадашњих истраживања и сазнања, предложена тема докторске дисертације била би изложена коришћењем хронолошко-тематског приступа. Састојала би се из следећих целина: предговор, увод, три поглавља, закључак, списак скраћеница, списак коришћених извора и литературе.

Предговор би садржао, поред истицања свих проблема којима се дисертација бави, критичко вредновање досадашње историографске продукције, те расправу око основних термина који дефинишу период Другог светског рата у Србији. У Уводу, пак, био би приказан развој КПЈ у Србији у међуратном периоду и њена политика у предратним годинама.

Прво поглавље, *Комунистичка партија Југославије и партизански одреди у устанку у Србији 1941*, треба да се најпре бави улогом КПЈ у првим месецима окупације и њеном потоњем припремању оружане акције у Србији. Такође, ова целина обухватила би и питање стварања партизанских одреда, њиховог састава и наоружања, као и питање партизанских вођа, њихове хијерархијске организације, односа између команданата и политичких комесара. Хронолошки, то поглавље се завршава крајем 1941. године, уз анализу процеса стварања и уређења слободне територије у Србији, од саветовања у Дуленима и Столицама до настанка Ужичке републике. У њему треба да буду анализиране појаве револуционарног терора и класног обрачуна на слободној територији, расцеп у устаничком табору, распламсавање грађанског рата и, коначно, слом устанка са свим репресалијама које су уследиле.

Друго поглавље, *Борба за опстанак на терену 1942–1944*, говорило би најпре о поновном успону и паду партизанског покрета у Србији у другој и трећој ратној години: од страдања партизана и њихових симпатизера у западној Србији и Шумадији до формирања новог жаришта устанка на југоистоку земље, у бугарској окупационој зони. Протумачени би били и сви проблеми везани за настанак и страдање првих партизанских

бригада у Србији 1943. године, али и карактеристике суровог грађанског рата. Пажња ће бити посвећена и приказивању делатности партизанских одреда у Србији на прелазу из 1943. у 1944. годину, њихово руководство, састав и активности, улогу КПЈ у руковођењу отпором. У завршеним деловима овог поглавља реконструисана би била активност партизанског покрета у Србији до октобра 1944. године, када је рат на овом подручју, после ослобођења Београда, био окончан. Напокон, на бази нових истраживања и кроз студије случаја биће учињен покушај да се утврди приближан број жртава које је поднео партизански покрет у Србији.

Треће поглавље, *Лик партизана у Србији*, као посебна проблемска целина треба да прикаже ратну драму иза првих линија фронта, да садржи портрете истакнутих партизанских команданата и револуционарних вођа, анализу третмана и држања комуниста/партизана у логорима и затворима у Србији, детаљан приказ партизанске штампе и пропаганде, те два ређе истраживана питања: место жена и место интелектуалаца у партизанском покрету.

У Закључку би били сажети резултати до којих треба да се дође током истраживања.

4. Основне хипотезе од којих ће се полазити у истраживању:

Обавивши већи део архивског и другог истраживања, као и анализу постојеће литературе, Немања Девећ је поставио више хипотеза. Детаљнија анализа извора показује њихову (не)оправданост, због чега поједине могу бити потврђене, а друге одбачене.

- КПЈ је окупацију земље дочекала спремна да илегално делује и да се прилагођава новонасталим околностима. Иако наизглед пасивни, њени чланови и активисти су се у првим месецима окупације наоружали и припремили за политичку акцију и ослободилачку борбу, која је наступила нападом Немачке на СССР 22. јуна 1941. године.
- Први партизански одреди у Србији настају у јулу 1941. године. Предводили су их професионални револуционари, од којих су поједини имали и ратна искуства из Шпанског грађанског рата. Одсуство официра и већег броја војних лица у партизанским редовима одразило се пак на проблеме у командовању и губитке у првим већим операцијама у устанку.

- Стратегија КПЈ у зениту устанка била је да прикрије своју улогу у руковођењу борбом, како би привукла и родољубе који нису били комунисти.
- Варошима које су партизански одреди самостално ослободили претходно су управљали органи колаборације, жандарми и одреди генерала Милана Недића. Среска места, отета од Немаца, као и она која су се нашла под опсадом, ослобођена су заједничким четничко-партизанским дејствима.
- У западној Србији, где је формирана слободна територија под контролом партизанских одреда, ове снаге постале су доминантне на терену. У њима је КПЈ, без обзира на чињеницу да су били попуњени сељацима различитих идеолошких убеђења, уз помоћ политичких комесара, који су некада имали последњу реч у одреду, успела да спроведе „партијску линију” и тако усмери и читав ток борбе.
- Краљевина Југославија и њен друштвени поредак постали су неприхватљив оквир за комунисте већ од прве ратне године, због чега је вођство партизанског покрета израдило сопствени концепт за изградњу и уређење слободне територије, с новим судовима и новим, револуционарним органима власти.
- После пада партизанске слободне територије у западној Србији, ново жариште устанка створено је у Топлици и на југу Србије. Тако је, и после протеривања вођства и главнине снага у италијанску окупациону зону, покрет наставио да делује.
- У односу на око 2.200 чланова КПЈ, колико их је било пред устанак у Србији 1941, крајем 1942. године преостало их је мање од 500. Ипак, они су чинили кичму партизанског покрета у периоду који је следио.
- После повлачења ЦК КПЈ и Врховног штаба партизанских одреда у Босну, руковођење одредима у Србији преузео је Покрајински комитет КПЈ, а командант Главног штаба партизанских одреда у Србији постао је извршилац његових директива.
- Партизански покрет у Србији осетно је појачао активности у јесен 1943. године, када су, упоредо с променом савезничке политике на Балкану, створене и прве бригаде на овом простору.
- Одлука партијског руководства о повлачењу 1. шумадијске и 1. јужноморавске бригаде у Санцак, а које су раније чиниле окосницу борбе у централној Србији,

била је тежак ударац за покрет, чиме је онемогућено да се Србија ослобађа изнутра, сопственим снагама. Будући да су ове бригаде одмах по доласку у Санџак изгубиле преко 400 бораца, уследио је дужи застој у деловању партизанских одреда у Шумадији.

- Поред познатих престоничких интелектуалаца, партизански покрет задобијао је временом све ширу подршку варошке и сеоске елите у унутрашњости. Одреди и бригаде били су претежно испуњени сељацима, али је у позадини био ангажован, супротно стереотипима који на ту тему постоје, и већи број свештеника и учитеља. Такође, није била реткост да се уз партизане сврставају богатија села и домаћинства.
- Најпре у пропаганди, а потом и у пракси, органи колаборације и ривалске ЈВуО су помагаче и симпатизере Народноослободилачког покрета означили као „комунисте”, а у сукоб са њима кренули као у искорењивање јереси.
- Постојеће, општеприхваћене бројке које се тичу укупног броја жртава Другог светског рата, али и партизанског покрета, склоне су променама. Главни ривалски покрет НОП-а, равногорски покрет, усмртио је у Србији између 5.000 и 6.000 цивила, углавном због сарадње са партизанима. Број настрадалих припадника партизанских одреда и НОВЈ из Србије износи 66-70.000 људи. У томе треба тражити и корене за потоње одмазде и репресију револуционарних власти 1944/1945. године.

5. Методе које ће се у истраживању применити:

Попут других докторских дисертација из историјске науке, и ова ће бити грађена уобичајеним историографским методолошким поступком, заснованим на прикупљању и пажљивој анализи што разноврснијих, богатијих и бројнијих извора различитог порекла, као и постојеће релевантне литературе. Једна од главних карактеристика оваквог методолошког приступа је и настојање да се изврши критички преглед што већег дела доступне грађе, који омогућава поузданију анализу, богатство садржаја, уочавање свих његових сегмената, могућност доношења квалитетнијих тумачења и проверљивост целокупног текста докторске дисертације. И у овом случају, будући да је то један од

императива савремене историографије, учиниће се покушај, да историографска литература буде обogaћена теоријско-методолошким радовима, што би дисертацији дало додатни квалитет.

6. Очекивани резултати и научни допринос

С обзиром на досадашње истраживачко искуство колеге Немање Девиха, богатство релевантне историографске литературе и обиље историјских извора, ова би докторска дисертација умногоме требало да попуни постојеће празнине у познавању партизанског покрета у Србији 1941–1944. године, те да понуди изворно утемељене одговоре на питања која или нису уопште или су недовољно истражена. Изнад свега, очекује се да садржина дисертације буде поуздана и проверљива, а тумачења многобројних аспеката партизанског покрета у потпуности научна, неподложна политичким, идеолошким и националним утицајима, као ни упливима дневно-политичких потреба, толико честим и у ранијој и у савременој историографији. Будући да у историографији не постоје „коначне истине”, а да је у питању тема из националне историје чија осетљивост и „непролазност” ствара утисак да грађански рат у извесном смислу и даље траје, не можемо се надати да ће истраживачки резултат добити признање историчара различитих опредељења. Али, њен главни циљ и сазнајни домет треба да буду остварени на у науци једини прихватљив начин: пажљивом анализом што већег броја историјских извора и њиховим објективним тумачењем. У том случају историјска наука требало би да буде обogaћена новим сазнањима о историји Другог светског рата у Србији, током којег су постављени темељи будућег места ове републике у југословенској федерацији, али и положаја српске нације у њој.

7. Закључак:

Анализирајући поднети предлог образложења теме докторске дисертације, изабрана Комисија закључује да је колега Немања Девих квалификован кандидат, који као истраживач има потребну зрелост да у потпуности реализује предложену тему, непотпуно истражену у досадашњој историјској науци, а потребну ради проширивања њених сазнања. Комисија такође закључује да детаљна структура рада показује како ће ово истраживање, уобличено у докторској дисертацији, бити од великих сазнајних и подстицајних добити за историјску науку и њена савремена интересовања и потребе.

Имајући све наведено у виду, слободни смо да Наставно-научном већу Филозофског факултета у Београду саопшtimo да је колега **Немања Девић** успешно одбранио предлог теме докторске дисертације *ПАРТИЗАНСКИ ПОКРЕТ У СРБИЈИ 1941–1944. ГОДИНЕ* и предложимо да му рад на њој буде одобрен.

Београд, 15. фебруар 2017.

Комисија:

Др Љубодраг Димић, редовни професор
Филозофски факултет, Београд

Др Александар Животић, доцент
Филозофски факултет, Београд

Др Коста Николић, научни саветник
Институт за савремену историју, Београд

Др Мира Радојевић, ванредан професор
Филозофски факултет, Београд
(ментор)